

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

КНИЖЕЧКА,
называемая
SILÉNUS ALCIBIADIS.
Сірѣчь
Икона Алкївіадская.

Текст взято з видання:

Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. – 729 - 779 с.
ISBN 978-966-372-330-3

КНИЖЕЧКА,
называемая
SILÉNUS ALCIBIADIS.
Сирѣчь
Икона Алкѣвїадская.

Написана 1776 года, Мάρта 28-го.
Поднесена в день Пáсхи.

Высокомилостивому Государю
Степану Ивановичу, Господину Полковнику его
Высочородію Тевяшеву¹

*

Высокомілостивый Государь!

Извѣстное впрямь есть Слово Сократово:

“Иной живёт на то, чтоб ѣсть,

А я, де, ѣм на то, чтоб жить”².

Жизнь не то значит, чтоб только ѣсть и пить, но быть веселым и курáжным, и сѣтость тѣлесная не даст куража Сердцу, лишённому своея Пѣщи.

В сем-то разумѣ учил своих Друзей Епѣкур, что жизнь завѣсит от сладости³ и что веселіе Сѣрдца есть то Живот Человѣку⁴.

Горатіус то же, что Епѣкур, мыслит:

Nec dulcia differ in annum...⁵ Сирѣчь:

Сладости не отлагай на Год.

А что он чрез сладость разумѣет веселіе сѣрдца, видно из послѣдующих:

Ut quocunque loco fueris; vixisse libenter

Te dicas⁶.

Сирѣчь:

Дабы ты мог сказать о себѣ, что для

Тебе вездѣ жилось курáжно.

Утѣшеніе и Курáж, Курáж и сладость, сладость и Жизнь есть то же, и что Горатій сказál: Сладости не отлагай, то Сѣнека⁷ протолковал: Жизни не отлагай⁸. Sera nimis est Vita crastina. Vive hodie⁹. Живѣ днесѣ.

Сѣлу Слóва сего Люди не раскусив, во всѣх вѣках и Нарóдах, обезславили Епѣкура за сладость и почли сáмого его Пáстырем ста́да свинна́го, а каждого из Друзей его величали:

Epicuri de grege porcus¹⁰.

Но когда жизнь от сердечнаго веселія, а веселіе от сладости, тогда откуда зависит сладость, улаждающая сердце? Изъясняет Боговѣдец Платон^а:

^а Divinus Plato [Божественный Платон (лат.)].

“Нѣтъ сладчае Истины”¹¹.

А нам можно сказать, что в одной Истинѣ живет истинная сладость и что одна она Животворит владѣющее тѣлом Сердце наше. И не ошибся нѣкій Мудрецъ, положившій предѣлом между Ученым и не-ученым предѣл мертваго и живаго¹².

Пифагор, раскусивъ Ёмблемат Треугольника и узрѣвъ в нем Истину, с веселіем вопіет:

“ОБРѢТОХ! ОБРѢТОХ!”¹³

Видно, что жизнь живет тогда, когда мысль наша, любя Истину, любит выслѣдывать Тропинки Ея и, встрѣтивъ ОКО Ея, торжествует и веселится сим незаходимым Свѣтом¹⁴. Сей Свѣтъ услаждает и Старость Солóнову¹⁵, а он, и состарѣваясь, каждый день нѣчто вкушает от ядо́мых всѣми, но не истощаемых сладостей, согрѣвающих и питающих сердечныя мысли, как весѣнное Солнце каждую Тварь¹⁶.

И как правѣльная цыркуляція крови в звѣрѣх, а в Травах Соков раждает благосостояніе тѣлу их, так истинныя Мысли озаряют Благодушіем Сердце; и не дивно, что нѣких избранных Человѣков Монументы и Записки сею такою надписью Оглавлены:

ЖИТІЕ и ЖИЗНЬ ИМЯРЕК¹⁷.

Житіе значит родиться, кормиться, расти и умяляться, а жизнь есть плодоприношеніе, прозябшее от Зѣрна Истины, царствовавшій в Сердцѣ их¹⁸, и не напрасно Друг Истины Цицерóнов Катон¹⁹ любил в старости Пирúшки²⁰, но растворенныя насыщающими сердце, мудрыми Бесѣдами, начертающими невидимую нигдѣ, а прекрасную Ипóстась Истины, влекущія всѣх чувства и услаждающія.

К чему ж сія рѣчь течет? К тому, что высоких Фамилій люди, не только в Тяжбах, Война́х, Коммёрціях, Домостроительствах, Художествах, но и в самом Первом Пунктѣ, сірѣчь в Мыслях, до Бога касающихся, должны находить Истину, а противоборствовать Суевѣрію.

Вѣрно, что Шар Земный без болóтных Луж, без мертвых Озёр, без гнилых и дол́ных низкостей быть не может. Но в таких мѣстах Жабы и сродныя им Птицы да водворяются, а Соколы с Орла́ми выпсрь, в Пространство Чистых Небес да возно́сятся, оставив Дро́ждіе для непросвѣщенной Подлости. И так Благочестивое Сердце между вы́сыпанными Курга́нами буйнаго Безбожія и между подлыми Болóтами рабострастнаго Суевѣрія, не уклоня́ясь ни в право, ни в лѣво, прямо течёт на Гóру Божію и в Дом Бога Ия́ковля²¹.

Вѣрно слово, что Царь и Судія Изра́илскій, а Христіанскій Бог есть Бібіліа²².

Но сей Бог наш первѣе на Еврейскій, потом на Христіанскій род безчисленныя и ужасныя навел Суевѣрій наводненія.

Из суевѣрій родились вздо́ры, спо́ры, СѢКТЫ, Вражды междусóбныя и странныя, ручныя и словесныя войны, младенческіе страхи и протч[ая]. Нѣтъ жёлчнѣе и жестоковѣйше Суевѣрія и нѣтъ дерзновеннѣе, как Бѣшенность, разжѣнная слѣпым, но ревностным глупаго повѣрія Жа́ром тогда, когда сія Ёхидна²³, предпочитая нелѣпыя и нестáточныя Врѣки над Милость и любовь,

и онѣмѣв чувством челоѣколюбія, гонит своего Брата, дыша убійством, и сим мнится службу приносить Богу.

Сей Седмиглавный Драконъ (Бібліа), Вод горких Хлябы изbleвая, весь свой Шар Земный покрыл суевѣріем²⁴. Оно не иное что есть, какъ безразумное, но будто Богомъ осуществованное и защищаемое разумніе.

Говорятъ Суевѣру: “Слушай, Друг! нельзя сему стать... Противно Натурѣ... Кроется здѣсь что-то...” Но онъ во весь Опоръ, со жѣлчію вопіетъ, что точно лѣтали Иліины Кони²⁵, при Елиссѣѣ плávalо, де, Желѣзо²⁶, раздѣлялись воды²⁷, возвращался Іорданъ²⁸, за Іисуса Навіина зацепился Солнце²⁹, за Адама Зміи имѣли языкъ челоѣческой...³⁰ Вот! Скоро, де, конецъ Міру... Богъ знаетъ: можетъ быть, въ слѣдующій 1777 годъ спадутъ на Зѣмлю Звѣзды...³¹ Что? развѣ нельзя, чтобъ Лотъ былъ пьянъ отъ ново-выдавленнаго вина³²? Пускай оно у насъ не Хмѣльное, но отъ Бога вся возможна...³³

Сихъ Дрождей упився, Суевѣръ бражничаетъ и козлогласуетъ нелѣпую, объявляя непріятелями и Еретиками³⁴ всѣхъ несогласныхъ ему. Лучше не читать и не слышать, нежели читать безъ Очей, а безъ ушей слышать и поучатися тщетнымъ³⁵. Дѣтское есть сіе мудрованіе, обличающее наглость и непостоянность Блаженнаго Натуры, будто она когда-то и гдѣ-то дѣлала то, чего теперь нигдѣ не дѣлаетъ и впредѣ не стѣнетъ.

Все же то не великое, что не нужное, и все не нужное то, что не всегда и не вездѣ есть возможное. Возможное и нужное, а нужное и полезное есть то же, и напротивъ того. Кая жъ слава и хвала дѣлать невозможное?

Все, преграждаемое Закономъ Блаженнаго Натуры, есть тѣмъ неполезное, чемъ невозможное, а чемъ полезное, тѣмъ возможное. Посему-то есть благословенно Царство Ея и дивнымъ вкусомъ дышетъ сіе слово Епикурово:

“Благодареніе Блаженной Натурѣ за то,
что нужное дѣлала не труднымъ,
а трудное не нужнымъ”³⁶.

Востать противу Царства Ея и Законовъ – сія есть несчастная Исполінская Дерзость, любящая прегражденіе, невозможность и бесполезность, а Супостѣтъ Пóлзѣ.

Какъ же могла востать сама на свой Законъ Блаженная Натура? Разъ она велѣла тонуть Желѣзу, и бысть тако³⁷.

Такія нелѣпыя Мысли пуцай мѣсто имѣютъ въ дѣтскихъ и подлыхъ Умахъ, не въ возмужавшихъ и высокихъ фамилій людяхъ. Да вкушаютъ Божію сію Ложь и Буйство дѣти, и то до времени, а благоразумные да будутъ готовы къ лучшему столу³⁸. Они, не бывъ причастниками Лжи сея и Буйства, могутъ не зажигать, но тушить фѣкалъ колеблющаго общую тишину и бражничествующаго раскола.

Нѣтъ вреднѣе, какъ то, что сооружено къ главному добру, а дѣлалось растлѣннымъ, и нѣтъ смертоноснѣе для общества Язвы, какъ Суевѣріе – Листвіе Лицемѣрамъ, Мѣска Мошенникамъ, Стѣнь Тунейдцамъ, стрѣкало и поджога дѣто-умнымъ.

Оно возъярило премилосердную Утрóбу Тита³⁹, загладило Іерусалимъ⁴⁰, разорило Царь-градъ⁴¹, обезобразило брѣтнею кровію Парижскія улицы⁴²,

сына на Отца вооружило. И не напрасно Плутáрх хуже Безбожія ставит суевѣріе⁴³. Для меня, де, лучше, когда люди скажут, что Плутáрха на свѣтъ не было, нежели что он был нагл, непостоянен, немилосерд и протч[ая]. Да и впрямь Суевѣр скорбит, если кто на Полдень, а не на Восток с ним мо́лится⁴⁴. Иной сердит, что погружают, другой бѣсится, что обливают крещáемаго⁴⁵. Иной кленёт Квас, другой Оприсно́ки...⁴⁶ Но кто сочтёт всю суевѣрных Голо́в паучину? Будто Бог ва́рвар, чтоб за мѣлочь враждова́ть⁴⁷.

Во всѣх же сих вздорах бѣгут к покрови́тельницѣ своей Би́блии, а она со строптивыми развращается⁴⁸.

Би́блия есть ложь и буйство Божіе не в том, чтоб лжи нас научала, но только во лжѣ напечатлѣла слѣды и стези, ползущій Ум возводящій к Превы́спренній Истинѣ, как значит Вопрос сей:

“Аще убо введеша мя в предѣлы их,

Аще же ли и вѣси стези их?” (Иов, 38)⁴⁹.

Вся же тварь есть ложь непостоянна и обмáнчива и вся тварь есть то По́ле слѣдов Божіих. Во всѣх сих лживых Тѣрминах, или Предѣлах⁵⁰, тайтся и является, лежит и востаёт пресвѣтлая Истина, и о ней-то слово:

“Истина от землей возсія”⁵¹.

“Зла́то землей оныя доброе”⁵².

И всѣм сим слѣда́м, и пи́санным, и глаголаннѣм в ней, будет соверше́ніе от Господа⁵³, сирѣчь Конец и собы́тіе не-осуществовáнным Тваря́м приложит Истина Господня. Вот что значит! “От Бога вся возможна”⁵⁴. Сирѣчь: По тварям оно пустое и недостаточное, а по Бозѣ дѣйствительное и то́чное.

Кто? развѣ кто угорѣл или в горячкѣ, тот скажет: “Желѣзо пла́вает...”⁵⁵ От Бога, де, вся возможна...”⁵⁶ И кой сей есть род странный Богословія, если в нем рѣчь о желѣзѣ, не о Бозѣ? Сіе значит: нача́ть за Здо́ровья, а кончить за упоко́й, по Пословицѣ⁵⁷.

В протчем же, бу́де когда, наконец, сверх По́ля тлѣнных тва́ри (Желѣзо ли она, или Зо́лото, или Алма́з) покажется обвита́я Желѣзом по ре́брам своим пресильная Истина, во время оно Благоразумный не умо́лкнет и скажет⁵⁸:

“ВСПЛЫВѢ ЖЕЛѢЗО” ([4] Царств, гл[ава] [6])⁵⁹.

Как Со́лнечный Блеск по верху вод, а воды сверх голу́баго О́зера⁶⁰, и как пе́стрые цвѣты, вы́сыпанные по шелковом по́лю в хитротка́нных Камка́х⁶¹, так по лицу́ в Би́блии сплетеннаго множества тварей безчисленных, как Ма́нна и Снѣг, во свое время являет прекрасное свое Вѣчности О́КО Истина. И ѿ сих-то Тка́телях и Книгосплѣтцах, каков был Веселейл⁶² и протчіе, греми́т вопро́с Божій к Іову:

“Кто дал есть Женáм тка́нія Мудрость, или испещре́нія Хи́трость?” (гл[ава] 38)⁶³.

Здѣсь Авкто́ры⁶⁴ нарицаются Же́ны, сотка́вшія Би́блейныя Свѣтки разных Поло́тен. Во Иліи то́же нам нужды нѣтъ. Но сія Стѣнь нѣчтось веде́тъ Лучшее себе. Да там и напи́сано так:

“Разумѣши ли, яко Илія взятся?...”⁶⁵

Будьто за Ёхо порва́в, дога́дываться веліт, что в сих вра́ках, как в шелухѣ, закрылось сѣмя ИСТИНЫ, а сіе и Ма́льчик разумѣт: “Взят бысть Илія вихром...”⁶⁶ Что ж есть сіе? Отвѣт. Сей есть Глаго́л Божій⁶⁷, не человѣчій и не о челове́кѣ.

Илія есть стѣнь того:

“Ходяй на крилу вѣтрен[ю]”⁶⁸.

А колесни́ца и ко́нница чья? Изра́илева? Никак! Колесни́ца Божія! а ко́нница Его ж⁶⁹. Ё́ков же, так, как и Илія, есть слабая тѣнь того:

“Подъях вас, яко на крилѣх О́рлих, и приведох вас к себѣ”⁷⁰.

Сей на всѣх их, как на Апосто́лах и на своих Ангелах, ѣздит, и не Симеон Его, но Вѣ́чный Симео́на и всѣх их, как ве́тошь свою, но́сит.

Являясь Истина по лицу́ Фигу́р своих, будьто ѣздит по них. А они, возвыша́ясь в то́нкій Божества разум⁷¹, будьто взѣмлются от Земли и, дости́г к своему НАЧА́ЛУ с Ёрда́ном, паки отпадают, как послѣ пло́дов листьвіе в прежнее тлѣ́ни своей мѣсто с Давидом:

“Осла́би ми, да почию прежде даже...”⁷²

И сіе-то есть: “Преобразі́т тѣло сми́р[енія] н[ашего]”⁷³.

Истина, возвыша́я Илію, преобразует и всѣх их. В сію Га́вань желает душа Давидова, и в сем безопасном мѣстѣ намѣрен, как Елень, отложі́ть ро́ги свои⁷⁴.

“Кто даст мнѣ́ Криль?...”⁷⁵

Достиг же к точкѣ, паки в ничтожность свою возвращается:

“Прежде да́же не оты́дѹ, и ктому́ не бу́ду”⁷⁶. Презирающій сокровенную во лжи Би́блейной Истину подался к сторонѣ́ Безбожников, а гоняй вѣтры⁷⁷ и насыща́йся лжею⁷⁸ есть Суевѣ́р, по́лзущій и грязь со Змі́ем яду́щій. Тот нагл и не догадлив, а сей глуп и гнусен. Благо́роднѣе есть презрѣ́ть, нежели около Оприсно́ка жева́ть трепі́цу.

Если Кто отворил начальную Дверь сію:

“В НАЧА́Лѣ сотвори Б[ог] небо и з[емлю]”⁷⁹, –

легко может входить и в протчія сих книг Оби́тели. Кажется, Дверь сія отве́рста для каждаго, но сію мысль опроверга́ет сло́во Петрово:

“Тайтся бо Сіе от них, яко небеса́ бѣ́ша испѣ́рва”⁸⁰.

Си́рѣчь: Что значит?

“В НАЧА́Лѣ сотвори Б[ОГ] небо и з[емлю]”⁸¹.

Каждая почти здѣ́сь Сенте́нція⁸² не вкусна, по́коль не приложит своя к ней силы РУКА, у Дани́ила по верху стѣ́ны⁸³, а у Евангелиста по Землѣ́ пи́шущая⁸⁴, и всякая мысль по́дло, как Змі́й по землѣ́, ползѣ́т. Но есть в ней О́ко Голубицы, взирающія́ выше́ пото́пных вод, на прекрасную Ипо́стась Истины. Словом, Вся сія дрянь дышет Богом и Вѣ́чностью, и Дух Божій но́сится над всею сею Лу́жею и лжею⁸⁵. Я в сей Книжечкѣ представляю О́пыты, коим образом входить можно в то́чный сих Книг разум? Писал я её, забавляя праздно́сть и прогоняя скуку, а вашему́ Высокоро́д[ію] подношу не столько́ для Любопы́тства, сколько́ ради засвидѣ́тельстванія Благодарнаго

Моего Сёрдца за многія Милости ваши, на подобіе частых Древесных вѣтвей, прохладною тѣнью праздность Мою успокоивающія, так что и мнѣ можно сказать с Марóновым Пастухом⁸⁶:

Deus nobis haec otia fecit⁸⁷.

Высокомилост[ивый] Государ!
Вашего Высокор[одія]
Всепокорнѣйшій и многоодолжен[ный] Слуга
Студѣнт Григ[орій] Сковородѣ.

ГЛАВІ́ЗНА сея КНІ́ГИ

“Ты кто еси? и рече им І́исус: Начаток”
(Ев[ангеліе] Іоан[на], гл[ава] 8)⁸⁸.

“БЛАГА МУ́ДРОСТЬ...⁸⁹ паче же видящим Солнце”⁹⁰
(Премудр[ости] Солом[она]).

“Блага Ярость паче Смѣха. Яко в Злобѣ Лица ублажится Сёрдце”
(Премудр[ости] Солом[она])⁹¹.

*

“НАЧА́ЛО Сіону дам...” (Иса́іа)⁹².

“ИСПЫТА́ЙТЕ ПИСАНІЙ...”
Та суть, свидетѣлствующая о мнѣ”
(Ев[ангеліе] Іоан[на], гл[ава] 5)⁹³.

“Не на лица зряще судите...” (Іоан[на] Ев[ангеліе])⁹⁴.

Слово к Богу:
A te principium, tibi desinat⁹⁵.
То есть:
“Ты, и от тебе НАЧА́ЛО исходит,
К тебѣ ж Оно и Конец свой Приво́дит”.

ПРЕДДВЕРІЕ, Или Крильцо⁹⁶.

Пусты́нник обита́л в глубо́ком Уединѣ́ніи⁹⁷. Он каждый день, при восхожденіи Со́лнца, всходил в пространнѣйшій вертоград.

В вертоградѣ жила прекрасная и чрез-чур смиренная Птица. Он любопытно взирал на чудныя свойства оныя Птицы, веселился, ловил и тѣм не чувствительно проводил время. Птица, нарочно близко садясь, куражила Лóвлю его и казалась тысячу раз быть в руках, но не мог её никогда поймать. “Не тужи о сем, Друг мой, сказала Птица, что поймать не можеш. Ты станеш вѣкъ меня ловить на то, чтоб никогда не уловить, а только забавляться”.

Когда-то приходит к нему Друг его.

По привитаніи завелась дружеская бесѣда. “Скажи мнѣ, – спрашивает Гость, – чем ты в дремучей твоей Пустынѣ забавляешься?.. я бы в ней умер от скуки...” Но Пустынник: “Скажи, де, ты прежде, Что тебе веселит в Общежительствѣ? я бы в нем умер от Грусти...” – “Моих забав три родника, – Гость отвѣчал, – 1). Оказываю по силѣ Домашним Моим и чужим Благодѣянія. 2). Хорошее Благосостояніе Здравія. 3). Пріятность Дружескаго Общежительства...” – “А я, – сказал Пустынник, – имѣю двѣ Забавы: Птицу и НАЧАЛО. Я птицу всегда ловлю, но никогда не могу Её поймать. Я имѣю шёлковых тысячу и один фигурных Узлов. Ищѹ в них НАЧАЛА и никогда развязать не могу...” “Мнѣ твои забавы, – говорит Гость, – кажутся дѣтскими. Но если они невинны, а тебе веселить срѣдны, я тебѣ прощаю”.

И оставил друга с забавным его НАЧАЛОМ.

*

ПРЕДЪЛ 1.
ОБРАЩЕНІЕ ПРИТЧИ к Богу,
или к Вѣчности.

Божественные Мистагоги⁹⁸, или Тайноводители, приписывают НАЧАЛО единственно точію Богу. Да оно и есть так точно, если Осмотрѣться... НАЧАЛО точное есть то, что прежде себе ничего не имѣло. А как вся тварь родится и ищезает, так, конечно, нѣчтось прежде ея было и послѣ ея остаётся.

И так ничтѣ НАЧАЛОМ и КОНЦЕМ быть не может. НАЧАЛО и КОНЕЦ есть то же, что БОГ или ВѣЧНОСТЬ. Ничевѣ нѣтъ ни прежде Ея, ни послѣ Ея. Все в неограниченных своих нѣдрах вмѣщает, и не Ей чтѣ-либо, но Она всему Началом и Концем.

НАЧАЛО и КОНЕЦ есть, по мнѣнію их, то же. И точно так есть, если разсудить.

ВѣЧНОСТЬ не начинаемое свое и послѣ всего остающееся Пространство даже до того простирает, чтоб Ей и предварять все-на-все^а. В ней так, как в Колцѣ: первая и послѣдняя Тѣчка есть та же, и гдѣ началось, там же и кончилось.

В самых тварях сіе можно примѣтить: что тогда, когда согнивает старое на Нивѣ Зѣрно, выходит из него новая Зѣлень, и согнитіе стараго есть рожденіем новаго⁹⁹, дабы, гдѣ паденіе, тут же присутствовало и возобновленіе, свидѣтельствующее о премудром Ея и все сохраняющем Міростроительствѣ.

Во всяких же веществах для любопытнаго Зрителя Премилосердная сія МАТИ, почти осязаемая, но не понимаемая, подобна смирной, но не уловляемой Птицѣ.

Сіе правдивое Начало вездѣ живет. По сему Оно не Часть и не состоит из Частей, но цѣлое и твердое, затѣм и не разоряемое, с мѣста на мѣсто не

^а Все-на-все. Graece Пάμπαν⁽¹⁾. Universum.

преходящее, но единое, безмѣрное и надежное. А как вездѣ, так и всегда есть. Все предваряет и заключает, само ни предваряемое, ни заключаемое.

Сим Началом благословляется Асир, сын Йаковль:

“Покрыйет тя Божіе НАЧАЛО”¹⁰⁰.

Прозрѣвшій сквозь мрак сіе Начало назывался у Еврей Пророком¹⁰¹. Назывался и Священником, то есть Святое видящим и показующим, а чрез то людским Освятителем. Индѣ такіе назывались МАГИ¹⁰², или Вѣлхвы¹⁰³. Индѣ Халдѣи¹⁰⁴, Гимнософисты¹⁰⁵. У Ёллин Ёерѣи¹⁰⁶, Софи¹⁰⁷, Философи¹⁰⁸, Ёерофанты¹⁰⁹ и прѣтчая. Определенные ж в сію Науку увольнялись всѣх житейских дѣл. Сіе значило посвятиться Богу. Тогда они в Натурѣ¹¹⁰ и в Книгах вѣльно искали НАЧАЛА.

ПРЕДѢЛ 2.

В вещах можно примѣтить Вѣчность.

*

Землемѣры во всѣх своих фигурах восходят к источнику, находят ЦЕНТР и начало.

А если кто чистосердечный Охотник, может в нѣкоторых веществах примѣчать тончайшій дивнаго сего НАЧАЛА луч, Каков испускает во Мракѣ утрення Заря.

Взглянем (напримѣр) на рыбу, названную у Римлян “Ремога”, сирѣчь удержаніе¹¹¹. Она, прильнувши к брюху Корабля, самое быстрѣйшее удерживает его стремленіе.

Поколь смѣтриш на рыбу, не чувствует Душа никакова вкуса. А когда пронизать Оком в утаенное в небольшой рыбѣ Божіе Начало, тогда Сердце находит сладость сота, найденнаго во Львѣ Сампсоном¹¹²:

“Тортанъ Его сладость, и весь желаніе”¹¹³.

Безмѣстное и нестѣточное дѣло, дабы Рыба одною тлѣнными своея природы грязью могла препобѣдить и обуздать быстроту столь ужасныя Машины, если бы в тлѣнной ея тмѣ не закрывался НАЧАЛЬНИК тот:

“Положи тму Закров свой”¹¹⁴.

Сей есть Родник Антипѣѣи и Симпѣѣи^а.

Взглянем на землю и на Около нас находящееся! Мѣлочной звѣрѣчок Мыш, вкрадываясь за дорожным припасом в Коляску, бѣшенную рысть самых буйных Лошаков приводит в слабость и Истомленіе.

Взглянь на слабосильнаго Звѣрька Человѣка. Он водит Медвѣди и Слоны.

Взглянь на маленькую Кѣмпасную Корѣбочку и на малую часть Корабля, на его Руль. Он правит теченіе, а тая указывает путь. Маленькая Искра разоряет городскія стѣны. Из крошечнаго Зѣрна выходит толика Яблонь. Лѣгенькій воздушный Шум есть испущенное из уст слово. Но оно часто или смертно уязвляет, или в Кураж приводит и оживляет Душу.

^а Αντιπαθής, συμπαθής. Противострастный, Сострастный. Сострастіе, Противострастіе.

Малая птица Пѣтух пугает Льва¹¹⁵, а Мышь Слона¹¹⁶. Невидная пружина в Составѣ движет всю часовую Машину. Неосязаемая в Цѣркулѣ точка Источникомъ есть всѣхъ фигуръ и машин. Десято-фунтная Машинка ворочаетъ сто-пудную Тяжесть. Соломяный Крутѣнь¹¹⁷ разбиваетъ Кремень. Ничтожная Гражданскихъ Законовъ Бумажка содержитъ Гражданство в Тишинѣ. Отцовская Старость владѣетъ жестоковѣйными рабами и буйными Сынами.

Слабаго Здравья Государъ управляетъ безсловесную свирѣлость народную.

Все сіе по плоти ничтоже есть¹¹⁸, но по сокровенному в себѣ ЕСТЕСТВУ сильное.

“Духъ животворитъ”¹¹⁹.

Сіе чудное Начало, в Нѣмощахъ Сила¹²⁰, в тлѣни нетлѣніе, а в Мѣлочахъ есть величіе.

Онѣ начиная кончитъ, а конча начинаетъ.

Раждаѣя погубляетъ, погубляѣя рождаетъ; противнымъ врачуѣя противное¹²¹ и враждѣбнымъ премудро споспѣшествуѣя враждѣбному, какъ свидѣтельствуѣетъ острое философскихъ Учениковъ Реченіе:

“Unius interitus est alterius generatio”.

“Одной вѣщи гибель рождаетъ тварь другую”¹²².

ПРЕДѢЛ 3-й.

Начало во всѣхъ Системахъ Мѣрскихъ умо-зрится

и всю тлѣнь, какъ Одежду свою, носитъ.

Оно есть Мѣръ первородный.

*

Взглянемъ теперь на всемірный Мѣръ сей, какъ на увеселительный Домъ Вѣчнаго, какъ на прекрасный Рай изъ безщѣтныхъ Вертоградовъ, будто вѣнецъ изъ вѣнчочковъ, или Машинище, изъ Машинокъ составленный¹²³.

А я вижу в немъ единое НАЧАЛО такъ, какъ единъ ЦЕНТРъ и единъ умный Цѣркулъ во множествѣ ихъ.

Но когда сіе НАЧАЛО и сей ЦЕНТРъ есть вездѣ, а Окружіѣя Его нигдѣ нѣтъ¹²⁴, тогда вижу в семъ цѣломъ Мѣрѣ два Мѣра, единъ Мѣръ составляющіѣ: Мѣръ видный и невидный, живой и мертвый, цѣлый и сокрушаемый. Сей риза, а тотъ Тѣло. Сей тѣнь, а тотъ древо. Сей вещество, а тотъ Ипостась, сирѣчь Основаніе¹²⁵, содержащее вещественную Грязь такъ, какъ Рисунку держитъ свою красоту.

И такъ Мѣръ в мѣрѣ есть то Вѣчность в тлѣни, Жизнь в смерти, Востаніе во снѣ, Свѣтъ во тмѣ¹²⁶, во лжѣ Истина, в плачѣ Радость, в отчаяніи Надѣжда.

В семъ мѣстѣ встрѣчается со мною Любомудрое Слово Платоново в такой силѣ:

“Подлость не почитаетъ за сущую Точность”:

Nisi quod πρὶς teneat¹²⁷. Сирѣчь:

Кромѣ одно то, что в кулакъ схватить можетъ. А в кулакъ схватить можно одно Осязаемое.

Если ж мнѣ скажешь, что внѣшній Мїр сей в каких-то мѣстах и временах кончится, имѣя положенный себѣ Предѣл, и я скажу, что кончится, сирѣчь начинается.

Видишь, что одного Мѣста Граница есть она же и дверь, открывающая Поле новых пространностей, и тогда ж зачинается Цыпліонок, когда портится Яйцо.

И так всегда все идет в Безконечность¹²⁸.

Вся исполняющее НАЧАЛО и Мїр сей, находясь тѣнью Его, границ не имѣет. Он всегда и вездѣ при своем НАЧАЛѣ, как тѣнь при Яблонѣ. В том только разнь, что Древо жизни стоит и пребывает, а тѣнь умалется; то переходит, то родится, то ищезает и есть ничто.

“MATERIA AETERNA”¹²⁹.

ПРЕДѢЛ 4.

Здѣсь нѣсколько Знаменій, Гербов и Печатей,
тайно-образующих Горнее НАЧАЛО.

*

Сіе единственное НАЧАЛО, как Главу Мудрости, Любомудрцы в разных вѣках и народах разными фигурами и Монументами изобразили. Напримѣр, Колцом, Шаром, Солнцем, Оком... А как Колцо, так Перстень, Гривна, Вѣнец и протч[ая] есть тот же Образ.

За Шаром идут Звѣзды, Планеты, Плоды, Зѣрно, Древо, рай и протч[ая]. За солнцем Утро, Свѣт, день, огонь, луча, молнія, блистаніе, дорогіе Камни, Золото, прекрасные и благовонные цвѣты и протч[ая]. Прекрасно-сіяющая Радуга тож взята во Образ¹³⁰. Зороастер¹³¹ изобразил солнцем с сею тѣснїю:

“УСЛЫШИ, БЛАЖЕННЫЙ, ВСЕВИДЯЩЕЕ ИМѢЮЩІЙ ВѢЧНОЕ ОКО!”¹³²

Отсюду у древних Персов поклоненіе Солнцу¹³³, а День воскресный назван День Солнца, сирѣчь День Господень¹³⁴.

Монумент Око подало Повод изобразить человѣками, Звѣрьми, скотами, птицами, рыбами и гадами. Отсюду случай к Идолочтенію. Подлость, видя на чѣстных Мѣстах написанныя или изваянныя тварей фигуры и не достиг в тайно-образуемое чрез оныя Богоначаліе, слѣпо, как за Якор спасенія своего, ухватила за ничтожную сѣнь Образов и погрязла в ней. Отсюду обоженіе Человѣческой тлѣни и иным Животным. Отсюду вздорныя нелѣпых Мнѣній Книги, расколы, заблужденія и заразительнѣйшая язва, хуже безбожія – суевѣріе. Оно есть то же, что Идолочтеніе. Чему кто вѣрит и на что надѣется, тое и почитает. Суевѣр суетному вѣрит, Идолочец пустое чет.

Но каждой твари фигура есть нечестивая Пустошь, если воплощеніем и вмѣщеніем своим не освящает Един свят.

“Идол ничтоже есть”¹³⁵.

Идол, фигура, Образ есть то же и ничтоже¹³⁶.

Просвѣщенныя так же изобразили Источником¹³⁷. А в слѣд сему водою, росю, мглою, снѣгом, льдом, инеем и протч[ая].

И Сердце взято во Образ, как Кóрень жízни, а Обíтель Огня и любви¹³⁸.

И стоящая средѣ Моря Каменная Гора¹³⁹, а в слѣд сему Остров, Гавань, Сúша или Матерáя земля и протч[ая]. В числѣ образов и крила Орлiя¹⁴⁰. Они, возвышáя долóй склонное Птичье тѣло, отмѣннаго Естества вид кáжут.

А Змiй, держащiй во устáх свой хвост¹⁴¹, приосѣняет, что безконѣчное НАЧÁЛО и безначальный Конѣц, начинаáя, кóнчит, кончáя, начинается.

Но безчiсленный есть тайно-образный Мрак Божественных Гаданiй.

ПРЕДѢЛ 5-й.

На сем НАЧÁЛѢ утверждена вся Библиа.

*

Сiе iстинное и единое НАЧÁЛО есть Зѣрном и Плодóм, Цѣнтрóм и Гаванью, НАЧÁЛОМ и КОНЦѢМ всѣх Книг Еврѣйских.

“В НАЧАЛѢ бѣ слово”¹⁴². Сирѣчь:

Всей Библии Слово сóздано в том, чтоб была Она еди́нственным Монументом НАЧÁЛА.

“В НАЧÁЛѢ бѣ слово”¹⁴³.

А дабы не было сумнѣнiя, что сiе НАЧÁЛО есть не пóдлое, но высокое, истинное и еди́ное, длятого вплошь написано:

“И Слово бѣ к Богу”¹⁴⁴.

Когда ж Она здѣлана к Богу и для Бога, тогда сiя Богодѣшущая Книга и сама стáла Бóгом.

“И Бог бѣ слово”¹⁴⁵.

Так, как вѣксельная¹⁴⁶ Бумажка, или Ассигна́цiя¹⁴⁷, стала Монѣтою, а Завѣт сокровищем. Сiе Слово издрѣвле здѣлано к Богу.

“Сей бѣ искони к Богу”¹⁴⁸. (Должно читать так:)

Сiе бѣ искони к Богу, Сирѣчь Слово (сей Λόγος¹⁴⁹). Все в нем Бого-зданное, и ничего нѣтъ, что бы не текло к Богу.

“Вся тѣм быша...”¹⁵⁰

И как в ничтожной Вѣксельной Бумажкѣ сокрывáется Имперiал¹⁵¹, так в тѣбной и смертной сих Книг сѣни и во мракѣ Образов тайтся Пречiстое, Пресвѣтлое и Живóе.

“В том ЖИВОТ БѢ”¹⁵² и протч[ая].

ПРЕДѢЛ 6-й.

Библиа есть Мálенькiй Бого-образный Мiр, или Мiрик. Мiроздánиe

касáется до одной Ея,

не до великаго, тварьми обита́емаго Мiра.

*

Мойсей, ревнуá Священникам Египетским, собрал в одну Громаду небесныя и земныя Твáри и, придав род Благочестiвых Предков своих, слѣпил Книгу Бытiя, сирѣчь Мiроздánиa... Сiе застáвило дúмать, что Мiр создан за 7000 лѣт назáд¹⁵³.

Но обита́льный Мiр касается до тварей. Мы в нем, а он в нас Обитает.

Мойсѣйскій же, Символическій (тайнообразный), Мір есть Книга¹⁵⁴. Она ни в чем не трогает обительнаго Міра, а только слѣдами собранных от него тварей путебодствует нас к присносущному НАЧАЛУ единственно, как Магнитная Стрѣла, взираая на вѣчную твердь Его.

А в том не очень нужная мудрость, чтоб вѣдать, прежде ли создан цвѣт или родился Гриб?..

В сем предохраняет нас самый Начаток Книги:

“В НАЧАЛѢ сотвори Бог небо и з[емлю]”¹⁵⁵.

Сказуют, что в Еврейском лежит так:

“В НАЧАЛѢ сотворил Бѣги”¹⁵⁶.

А дабы сіе разумѣлось о Книгѣ, написано:

“Я ГИММЕЛ, кѣ я ГАРЕЦ”¹⁵⁷, сирѣчь:

“Сіе небо и сію Землю”.

Рѣчь сія никак не пристала ко вселенскому Міру. Если находится одна точію Земля, как прежде думали, не к стати говорится:

“Сію Землю, сіе Солнце”.

Если же обитаемым Мірам нѣсть числа, как нынѣ начали думать, и тут нелѣпный вздор:

“Сіе небо...”

А другое ж, десятое, сотое, тысячное, кто создал? Конечно, каждого Міра Машина¹⁵⁸ имѣет свое, с пловущими в нем Планетами небо.

Вот на что создана сія Мірозданиа Книга!

“Небеса повѣдают славу Божію...”¹⁵⁹

Нѣт в ней Рѣчи, ни слова, чтоб не дышало Благовѣстіем вѣчнаго. Во всѣх Землях сея предѣлах (terminus, Знаменіе¹⁶⁰) и во всѣх концѣх Вселенныя сея выходит вѣщаніе вселюбезнѣйшаго НАЧАЛА и есть Земля обѣтованная.

“Не суть рѣчи, ни словеса...”¹⁶¹ и прѣтчая.

В НАЧАЛѢ Божіем основал Вѣчный сія небесныя и земныя твари, в сей Книгѣ для Его единого собранныя.

“В НАЧАЛѢ сотвори Бог Небо и З[емлю]”¹⁶².

Грязь же сія и Свѣточь тѣнных фигур натаскана безобразно и безпорядочно, не имущая вида, ни доброты.

“Земля же бѣ невид[има] и не-устр[оена]”¹⁶³.

И глубокая бѣдна Морскаго стеченія их тмою неудоборазумѣнія покрывається.

“И тма верху бездны”¹⁶⁴.

И Дух же Божій над сею топкою тѣнью, как Ковчегъ сверх все-мірнія воды, носится¹⁶⁵. Он сію тму просвѣщает, как Молнія Вселенную. Сходит на ню, как Голуб, согрѣвает, как Кѣкош, покрываёт, как Орелъ хвѣстное гнѣздо свое и Крылами своими ничтожное Естество наше возносит в Горня и преобразует.

“И Дух Божій нош[ашеся] верху воды”¹⁶⁶.

В слѣд сего Мойсеева предисловія начинається сотвореніе тварей, созданиа Сѣни, дѣланіе Чудесъ Божіих, Фабрика фигуръ Его¹⁶⁷.

“И рече Бог”¹⁶⁸.

Вїжу сквозь Мрак Присно-сущное НАЧАЛО и ему раболѣпно поклоняюся. Слышу тайный ЕГО во мнѣ Гром сей:

“И рече Бог:

Слушай, Мойсей! Пущай будет солнечный свѣтъ Фигурою моею! Она станет показывать перстом ИСТИНУ мою, сияющую в тѣнной вашей натурѣ, не вѣроятную смертным”.

“Да Будет Свѣтъ!”¹⁶⁹

И так вдруг Сѣлнечный Свѣтъ надѣл Блистаніе СЛАВЫ БОЖІЯ и Образ Ипостаси Его, а тѣнь Свѣтила сего здѣлалась СѢЛНЦЕМ ПРАВДЫ и селеніем ИСТИНЫ¹⁷⁰, как только Вѣчный в СѢлнцѣ положил селеніе свое¹⁷¹.

Сіе-то есть прямое сотвореніе СИЛЬНАГО!^a дѣлать из ничегѣ Чудо, из сѣни точность, дать грязи Ипостась, а подлой Тѣни Величіе.

Вся дѣла его в Вѣрѣ, Вѣра во Истинѣ, Истина в Вѣчности, Вѣчность в Нетлѣннѣ, Нетлѣніе в Началѣ, Начало в Богѣ.

“И БЫСТЬ СВѢТЪ”¹⁷².

На сіе доброе свое дѣло взиралъ Вышній добрым своим Оком. Он, презирая нашего свѣта подлую худость, терпящую Запад, единственно смѣтрит на свой невечерній Свѣтъ, в вещественном СѢлнцѣ поселившійся и для Любителей своих от сѣни его исходящій, как Женихъ от Чертога своего¹⁷³.

“И видѣ Бог свѣтъ, яко добро”¹⁷⁴.

А дабы из двоихъ одно составляющихъ Естествъ не послѣдовала смѣсь, а из нея Идоло-чтеніе, раздѣлилъ Творецъ между Свѣтомъ Славы своея и между тмою тѣни нашея, между Истиною и между образующею сѣнью.

“И разлучи Богъ между свѣтомъ и...”¹⁷⁵

И назвалъ свѣтъ Истины Днемъ, а сѣннообразную тму – ночью.

“И нарече Богъ свѣтъ день...”¹⁷⁶

Но дабы опять не послѣдовалъ раздоръ, разрывающій двоичу сопряженныхъ во едино Естествъ, здѣланъ из тмы и свѣта, из дня и ночи, из вечера и Утра День Един¹⁷⁷.

Сей есть Мїръ Божій! Лѣтъ радости и Веселія, Время вождельнное, День Господень¹⁷⁸.

Одинъ онъ въ тысячѣ лѣтъ, а 1000 лѣтъ въ нем¹⁷⁹.

Сей День сотворилъ Господь изъ противныхъ Натѣръ: изъ Лукавыя и добрыя, тѣнныя и нетлѣнныя, изъ Глѣда и Сѣтости, изъ плача и радости въ неслѣтномъ соединеніи.

Между водою подлою и небесною какъ раздѣляющая, такъ и соединяющая укрѣплена вѣчная Твердь.

А на все сіе смѣтритъ Создатель какъ на доброе, не какъ на Лукавое.

В сем первомъ днѣ явилось фигуръ 6.

^a Quid est Techna Poetica?

Facere ex Malo BONUM. Quis Bonus?.. Caro Nihil... [Що таке поетичне мистецтво? Робити з поганого ДОБРЕ. Хто добрий?.. Плоть – ніщота... (лат.)].

Тма, свѣт, нощь, день, вечер, Утро.

Из тѣх фигур Символы 3.

Тма и свѣт, нощь и день, вечер и Утро.

Символ составляется из фигур двоих или троих, означающих тлѣнь и Вѣчность.

Сюда-то смѣтрит Божій тот Запрос к Ёву:

“В коей Землѣ вселяется Свѣт?

Тмѣ же кѣе есть мѣсто?”¹⁸⁰ Напримѣр:

Вечер и Утро.

Вода, твердь и облак.

Море и суша.

Вѣчер есть дом тлѣни, а Ётро – Град Вѣчности.

“Вечер водворится плач, а Зау́тра радость”¹⁸¹.

В водѣ и Морѣ вмѣстѣлась тма и смерть¹⁸², а на Сүшѣ, на небѣ и в Облакѣ вселился Свѣт и живот¹⁸³.

“Едѣ в рѣкахъ ярость твоя?”¹⁸⁴

“Над небесѣ Слава Его”¹⁸⁵.

ПРЕДѢЛ 7-й.

О Символах, или Образах.

Как оныя называлися у Ёллин?

А как называются в Библии?

*

Такія Фигуры, заключающія в себѣ тайную силу, названы от Ёллинских Любомудров:

ΕΜΒΛΕΜΑΤΑ¹⁸⁶, ΗΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΑ¹⁸⁷.

А в Библии называются: Чудеса, Знаменія, Путѣ, слѣды, сѣнь, стѣна, Дверь, Окѣнцо, Образ, Предѣл, Печать, сосѣд, мѣсто, дом, Град, престѣл, Конь, Херувим, сирѣчь колесница, и протч[ая]... Они-то суть Скоты, Звѣри, Птицы, чистыя и нечистыя, а Библиа есть Ковчег и Рай Божій, простѣе сказать – Звѣри́нец.

“Насади Господь Б[ог] Рай во Едемѣ, на Востоцѣ”¹⁸⁸.

Сюда ж в числѣ ввел и человѣка.

Должно трѣзвенно поднимать О́чи, когда здѣсь начитатъ: Одѣянїе, мѣх, врѣтище, пѣлены, яслы, коробочка, ко́шница, гнѣздѣ, Ны́рище¹⁸⁹, разсѣлина, пещѣра, грѣб, ров, темница, ўзы, сѣть, плетѣнь, кўца и сим подобное.

“Коль дѣбры дома твои, Ё́ковѣ,

И кўци твоя, Ё́зраилу!”¹⁹⁰

Также, когда начитается фигура Ці́ркульная, плоско-крўглая, шаровидная, каковая есть: Пѣрстѣнь, Хлѣб, Монѣта и протч[ая].

Или виногра́дные и садовы́е Плоды с вѣтвями и сѣменами и протч[ая] смотри бѣдро! Напримѣр: Когда доброзрачная Жѣнщина Авигѣа привезла Дави́ду, между протчим, 200 хлѣбов, ко́шницу грѣздїя и 200 вѣзаниц смѣквей¹⁹¹.

“Привязу́й к Лозѣ жребя свое”¹⁹².

“Тебѣ и сѣмени твоему...”¹⁹³

Сей есть природный Штиль Библии! Исторіальною¹⁹⁴ или Моральною¹⁹⁵ Лицемерностью так соплѣсть фигуры и Символы, что иное на лицѣ, а иное в сердцѣ¹⁹⁶. Лицо, как шелуха, а сердце есть Зерном. И сие-то значит:

“Веніамин волк хищник; рано яст, еще и на вечер даѣт пищу”¹⁹⁷.

И не дивно, что весь Израиль толчѣт в ступах Манну^а. Манна значит: Что то? сирѣчь Чудо, а Чудо есть Образ, или фигура.

Сама Ея о фигурах рѣчь дышет Гаданіи Мраком, и самая кратчайшая Сказочка заключает в Узлѣ своем Монумент сладчайшій Вѣчности, как Кórка Зерно, а Пёрлова Мать Жемчужину, и как Луна Солнечный Свѣтъ отдаѣт по всей земленности своей¹⁹⁸. Напримѣр.

ПРЕДЪЛ 8.

Пёрвый Опыт, испытывающій Силу слѣдующаго Слова:

*

“СОВЕРШИ́ШАСЯ НЕБО И ЗЕМЛЯ!...”¹⁹⁹

*

Под сим Историчным видом закрылось то же, что под тѣм:

“В началѣ сотвори Бог...”²⁰⁰

Совершеніе, верх, Конѣц и Начало есть то же. Ёков, благословляя, сирѣчь дѣлая фигурой Божіею Ио́сифа, переносит на верх Главѣ Его силу, Вѣчность образующих Холмов, или Горских верхушек²⁰¹, являющихся изпод Потóпа. То ж дѣлает и Мойсей.

“От верха́ Гор НАЧА́ЛА,

И от верха́ Холмов вѣчных²⁰²

Земля́ есть Ио́сифова”²⁰³, – говорит Мойсѣй.

Так же кланяется Ёков верху́ жезла́ Ио́сифова. Вспоминаѣет и Давид верх влас...²⁰⁴ но все сие:

“Изнемо́же, Ты́ же совершил еси”²⁰⁵.

Верхи́ Гор, во́лосы Глав, Лу́чи Зари́ и Со́лнца – все сие ничто́же есть. Но сии́ фигуры́ теку́т к Вѣчному, Его́ ж силою́ влеко́мая, как Гласит Запрóс Его́ к Ёву:

“Вечернюю́ Звѣзду́ за влáсы ея́ привлече́ши ли?”²⁰⁶

Он оди́н совершеніе́ и Конѣц Свѣти́лам и Знамені́ям.

“Да ста́нет Со́лнце!

И ста́ Со́лнце и Луна́”²⁰⁷.

“До́ндеже прише́дши, ста́ верху́...”²⁰⁸ Се ны́нѣ!”²⁰⁹

“Соверш[ишася] небо́ и Земля́ и все украшеніе́ их”²¹⁰.

Спаси́тель, умира́я, послѣдній испусти́л вопль:

“СОВЕРШИ́ШАСЯ”²¹¹, сирѣчь:

^а Manna? Quidnam hoc⁽²⁾? Се Чтó ли⁽³⁾? Чудо, а родник его – Чтó то⁽⁴⁾? Славѣнски: Щудо – есть вѣтхое.

Вся сїя Исторїа с нравоученїем создана в Началѣ, сїесть в Бозѣ, Отцѣ моем.

“В началѣ бѣ слово”²¹².

И все сїе идѣт к Вѣчнаго Точкѣ, как к своему совершенїю. Все сїе нынѣ совершенно уже и отдѣлано. “Совершиш[ася] небо и Земля”²¹³.

Не наше сїе, и не до нас. Божїе есть время и дѣло, и слава.

“Совершиш Бог в день шестый дѣла своя”²¹⁴.

Когда весь Символический Мїр устроен в теченїе к Б[о]жественному Цѣнтру, можно сказать:

“Совершиш[ася] небо и Земля”²¹⁵.

И когда уже вся тварь приспѣла к намѣренной своей точкѣ и Покою, достойно сказать:

“СОВЕРШИШАСЯ”²¹⁶.

Как ищезает Стеблѣ при зрѣлости Пшеничнаго Зѣрна, а правдивѣе сказать – сокрываѣется в Зѣрнѣ, так вся фигуральная мѣртвенность, доплывъ к своему пристанищу, пожертвая животом, истребляѣется.

Сего просит Возлюбленный, находясь фигурой Его.

“Ослаби ми, да почию...”²¹⁷

“Ищезоша Очи мои ”²¹⁸ “Кто даст мнѣ Кр[илѣ]...”²¹⁹

Отсюду рѣчи Пророков:

“Звѣзды спадут”²²⁰. “Солнце померкнет”²²¹.

“Свѣтсѣя небо, аки Свиток”²²² и протчая, –

дали повод думать, будто Мїр обительный когда-то погибнет.

Во умирающей на Крестѣ Христовой Плѣти умирает весь вздор Исторїальный, и достойно испущенъ Глас сей:

“СОВЕРШИШАСЯ”²²³.

Тогда померкает солнце, раздѣляется вся фигуральная Завѣса²²⁴, а свѣтает Утро всемирнаго и пре-мїрнаго Воскресенїя.

“Зима прейде, дождь отыде...”²²⁵

“Цвѣты явишася на Землѣ.

Время обрѣзанїя (Гроздей) приспѣ”²²⁶.

*

“СОВЕРШИШАСЯ”²²⁷.

Примѣръ второй.

ПРЕДѢЛ 9.

Испытывается Сїла слѣдующаго Слѣва.

*

“Почи в день седмый от всѣх дѣл своих”²²⁸.

Вот встрѣчает смѣшным лицѣм Исторический Вздор! Глупость сим довольна, а самыя Премудрыя, не раскусивъ, соблазняются.

Кромѣ наличности, нѣтъ Ничего тут нелѣпаго. Все простое для разумѣвающихъ.

Просто сказа́ть: Бог, всю тварь здѣлав Сла́вы своея фигурами, Здѣлал особенным Портрѣтом День Суббо́тный.

Как Лев в Ло́жѣ своём, так образу́емая Сила Его во Фигу́рѣ почивает.

Сіе-то значит: *ΕΜΒΛΗΜΑ*. *EMBLÉMA*^a.

И не о тлѣни написано:

“Возлѣг почи, яко Лев”²²⁹.

“Возложив Ё́ков но́зѣ свои на одр, умре”²³⁰.

“Погребоша Его в пещерѣ Сугубѣй,

юже стяжа Авраа́м”²³¹.

Вспомни Село́ Кро́ве²³², сіесть всю Фигура́льную тлѣнь. Но не забывай:

“В ко́ей Землѣ вселя́ется Свѣ́т?

Тмѣ же ко́е есть мѣ́сто?”²³³

А Суббота есть всѣх чѣ́стных Фигу́р изряднѣ́йшая и пресвѣтлѣ́йшій Упоко́енія Черто́г.

“Благослови Бог день 7-й”²³⁴.

И не дивно. От всѣх дѣл своих избрал Сію Оби́тель.

Су́тки состо́ят из Тмы и Свѣ́та. Обѣ Ча́сти, а ча́ще свѣ́т называ́ется днем.

Но Исто́чник и Це́нтр Свѣ́та есть Со́лнце.

Сія Благо́роднѣ́йшая и прекра́снѣ́йшая Тварь в Ми́рѣ есть то, что в тѣлѣ́ О́ко.

“В Со́лнцѣ положи́ селѣ́ніе свое”²³⁵.

День есть Ма́лое Ко́ло, обра́щаемое в 24 часа́. Оно составля́ет Кру́ги Вѣ́ков и ты́сячи лѣ́т, как одна фо́рма Милліо́ны Монѣ́т. Ра́вный и примѣ́рный течѣ́нія бѣ́г обра́щаетъ всѣ́ дни. И время, и мѣ́ра, и движе́ніе схо́дное.

Как седмы́й день, так и пятидеся́тая Суббо́та, седми́ц седми́цу заклю́чающая, есть Поко́й, свят Господе́ви²³⁶. И пятидеся́тый Годъ есть Его ж Ра́достное Лѣ́то (*JUBILAEUS*)²³⁷.

И так Суббо́та есть Пра́здников Пра́здник, Си́рѣчь Поко́й Покое́в и Оби́тель Оби́телей Божі́их, так, как Пѣ́снь пѣ́сней главнѣ́йшая и Си́мволѣ́в Си́мвол, слича́ющій тлѣ́нь с Вѣ́чно́стью, да па́мѣ́туем Нѣ́тлѣ́ніе Ея.

“Да будет свѣ́т! и бы́сть свѣ́т”²³⁸.

Тма́ Ея и ве́чер приводит в ра́зум плач всея тлѣ́ни. А У́тро и свѣ́толучное Со́лнце гро́мко проповѣ́дует Ра́дость сія́ющі́я Вѣ́чна́го сла́вы.

“Небеса́ повѣ́дают сл[аву] Божі́ю...”²³⁹

“День Дню отры́гаёт глагол,

а но́щь но́щи возвѣ́щ[ает] разум”²⁴⁰.

“И бы́сть веч[ер] и бы́сть Утро́ день...”²⁴¹

Каждый же день фигу́рный сея Седми́цы, имѣ́я Солнце, есть Суббо́та и Поко́й Божі́й²⁴².

“Зѣ́ло заутра, во еди́ну от Суббо́т,

^a *Εμβλημα*, то есть Вки́дка, Вме́тка, Впра́вка. *Injectio*, *Insertio*, *tanquam Praetiosi Lapilli in Loculum*, *sive Oculum Annuli* [Вки́дка, вкладка, наче коштовні́ камі́нці в гні́здечку, чи ві́чку, персня́ (лат.)].

Прійдоша на Гроб, возсіявшу Солнцу"²⁴³.

"Зъло рано"²⁴⁴; "возсіявшу Солнцу"²⁴⁵ ... По наружности есть вздор. Но в Богъ есть возможное²⁴⁶ и то же.

"Положи мя Ўтро Ўтро"²⁴⁷.

"Правда твоя, яко Полудне"²⁴⁸.

"Гдѣ почиваеши? В Полудне"²⁴⁹.

Если Кто из одной сих свѣтлых Суббот Субботы увидит встающаго Жениха, сей может и из протчих фигуралных сосцев высосать сладчайшую Сота и Муста Вѣчность.

"Испусти́л еси Ўзники твоя от ро́ва..."²⁵⁰

"Гробы отверзо́шася"²⁵¹.

ПРЕДЪЛ 10-й.

О Захари́евскомъ Свѣщникѣ.

Сей седмочисленный Вѣчности Вѣнец, сквозь Завѣсу прозрѣвъ Захари́а, слышит от Бога:

"Седмь сія Очеса́ Господня суть"²⁵².

Седмь в Седмицѣ́ Солнцев и одно Солнце. Седмь Очѣй Вѣчности и одно недрѣмлющее О́КО. Сія ж Седмица у Захари́и уподобляется семилампа́дному Свѣщнику:

"Видѣх, и се Свѣщникъ Златъ весь!"²⁵³

Иска́л он, но у Бога что сіе значит? И сыска́л, что всѣх сих мыслей Стрѣла́ напряже́нна в одинъ то́чию Центр Вѣчности, презрѣвъ всю Стихійную Грязь.

"Сіе Слово Господне. Не в си́лѣ велицѣй,

ни в крѣпости, но в Ду́сѣ, глаголет Господь"²⁵⁴.

Сей Свѣтосолнечный Свѣщникъ просвѣщаетъ Исходы́ и Входы́²⁵⁵ в сію запечатлѣнную Кни́гу, а сіе Седмивзо́рное Око́ весь дом сей свой в цѣлости доселѣ́ сохраняет.

"Господня Земля..."²⁵⁶

Сіе О́ко открыва́ется по всей Его́ Землѣ́ сей с Нагру́зом ея́.

"Седмь сія Очеса́ Господня суть, призира́ющая на всю Зе́млю"²⁵⁷.

И не дивно, что Ё́зекі́иль ви́дит вкругъ крила́тымъ своимъ животи́намъ и колѣсамъ ихъ наса́женныя О́чи²⁵⁸. Ска́зано уже, что Библи́а есть Мі́р Символи́чный и Звѣри́нецъ Божі́й. А Лю́де, скóты, Звѣри́и и пті́цы суть Фигу́ры и Херуві́мы, сирѣ́чь Во́зики, везу́щіе Вѣ́чности Сокро́вище.

Про́сит Ё́зекі́а сидя́щаго на Херуві́мѣхъ²⁵⁹, дабы́ избавилъ от поруга́нія нетлѣ́нную свою́ Дѣ́ву, Библи́ю, и сих-то Очѣ́й Его́ в ней Откро́вені́я про́сит:

"Отвѣ́рзи, Господи, очи твои́ и ви́ждь"²⁶⁰.

О семъ же про́сит и Соломо́н:

"Да бу́дут О́чи твои́ отвѣ́рсты на Хра́м сей день и но́щь!"²⁶¹

Тогда́ они́ не днемъ, а то́лько но́чью открыва́ются, когда́ стѣ́нь то́чию и Фигу́ра болванѣ́тъ. Открыва́ются они́ Веніа́мину́ и Бра́тіи́ его́.

“Воззрѣвъ очіма своима Иіосиф, видѣ Веніамина”²⁶².

Но Веніамин, сверх вечера, и рано еще кушает²⁶³.

“Взълчут на вечер...”²⁶⁴

“Отвращу́ ОЧИ мои от вас”²⁶⁵.

“ИСПОЛНИХОМся заўтра...”²⁶⁶

Открыва́ются Заххею: “Воззрѣвъ Іисус...”²⁶⁷ Открыва́ются Давіду: “Во свѣтъ т[воем] у́зрим СВѢТ”²⁶⁸. Но и сей в седми́чных днях узрѣл Бога.

“Седмерицею днем хвалих тя”²⁶⁹.

Открыва́ются Соломону: “Очи твои Голуби́ны...”²⁷⁰

Но и сей кричи́т, что под со́лнцем ску́дость и труд, и нѣтъ забавных но́востей, кромѣ почива́ющаго на Со́лнцѣ.

“До́ндеже дхнет день...”²⁷¹

“Гдѣ почиваеши? В полудне”²⁷².

“Яви ми Зрак твой...”²⁷³

Во всѣх та́ких как соде́ржатся внутрь их, так и открыва́ются Вѣчнаго О́чи. А без сего Они́ и недужные, и хро́мые, и слѣ́пые.

“Тогда ско́чит хро́мый, яко Елень...”²⁷⁴

“Очи Господни высо́цы, челове́къ же смире́н”²⁷⁵.

Они́ называ́ются затѣм Наро́д Божі́й, и Мойсей Сы́ны Іакова так благослови́т:

“Вси О́священни́и под рука́ми твоими, и сїи под тобою суть”²⁷⁶.

Они́ и Лю́ди, и Бы́ки, и Львы, и Орлы́, заня́в мѣста́ Египетскихъ фигур, названн́ых

ΗΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΑ²⁷⁷.

“Ски́мен Львов Іуда²⁷⁸! радостотво́рны О́чи его...”²⁷⁹

“Перворо́дный Юнца́ доброта Его”²⁸⁰.

“Твоим ли повелѣ́ніем возно́сится Орел?”²⁸¹

“Подъя́х вас, яко на Крилѣх О́рлих, и приве́дох вас к себѣ”²⁸².

“О́чи твои на мнѣ...” (Іов)²⁸³.

Вот заче́м Херувимскія́ сія Животи́ны представляе́т Іезеки́иль крила́тыми, четвероно́гими, многоочі́тыми, везу́щими Колеса́ многоочі́тыя!

“На не́же мѣсто́ а́ще зряше НАЧА́ЛО еди́но, идя́ху в слѣ́д Его”²⁸⁴.

Бу́дьто бы в оча́х их высо́кое оно́е ОКО, Зѣ́ница Вѣ́чности и во свѣ́тъ свѣ́тъ И́стинный, а в солнцѣ́ но́вое заклю́чалося СОЛНЦЕ.

“Аки бы было́ КО́ЛО в Колеси́”²⁸⁵.

Он же ви́дит средѣ́ сих живото́ных, горя́щія Захарі́евскія́ свѣ́чи. Извѣ́стно, что Дре́вніе Свѣ́чою, Лампа́дою и О́ком Мі́ра называли Со́лнце²⁸⁶, а Челове́къ е́сть Мале́нькій Мі́рик²⁸⁷.

“Почи́ в день седмы́й”²⁸⁸.

ПРЕДЪЛ 11-й.
О Снах Фараоновых.

Сія радостотворных Суббот Седмица, являясь в различной Одеждѣ, является и под видом седми Кóлосов, видѣнных во снѣ Фараону, и седми Корóв.

Толкует сѣе сам Ёсиф:

“Седмь лѣт суть”²⁸⁹.

Как Суббота, так и 50-ый Год есть Чертог Вышняго. А можно догадаться и из сего, что всѣ Кóлосы, как и Захаріевскія 7 Лампады, из одного Стебля происходят, чего в нашем Мірѣ не видно.

Но сходно ли Солнце и Кóлос?..

Что ж нѣжды в Кошелькахъ, если в них Зóлото тó же? “Всяка плоть сѣно”²⁹⁰, и все как риза обветшает”²⁹¹, а мысли в них Божія и тѣ же. Когда Солнце просвѣщает, вино веселит, а хлѣб укрѣпляет, тогда не велика разнь. Давидова рѣчь о свѣтѣ мѣшает пшеницу, вино и Елей.

“Знаменася на нас”²⁹² и протчая.

Мнѣ кажется, сон Фараонов значит ночь и стѣнь, взятых от Египетских Священников и пѹсто у них почитаемых сих фигур, внутрь коих прозрѣло Израильское Око вѣчныя Мысли и похитило в свою Пользу.

“Сон Фараонов един есть”²⁹³.

Тма только одна Египетская в сих словах, а сила в них Божія.

“Яко истинно будет слово, еже от Бога”²⁹⁴.

Затѣм и Сон повторѣн. Один его, другій Кóлос Божій. “И бысть вечер, и бысть Утро...”²⁹⁵

Сии-то Кóлосы рвали и терли Апóстолы в Субботу²⁹⁶. Помогла им Суббота. А без нея встрѣтило бы их то, чем принял Еврейскій Сфинкс²⁹⁷, Сильный Князь Ёефа́й, всѣх Ефремитов.

Он всѣх их переколóл, не рѣшивших Задачу сію:

“РЦЫТЕ: КЛАС! (Шиболѣт – Еврейски²⁹⁸)^a.

И не упрáвиша рещи тако:

И имáху их, и закалáху”²⁹⁹.

Смерть, глад, яд и Урóд есть Библиа, от НАЧА́ЛА своего заблудившая.

Видно, что Ефремиты о днях пѣрвых и Лѣтахъ вѣчных с Давидом не помышляли³⁰⁰, а с Апóстолами не думали о Субботѣ.

Не взошло им на Ум догадаться, что всяка трава в трѣтій день³⁰¹, а день в НАЧА́лѣ сотворѣн. Тут всему Гáвань... Субботá День Ея и Сóлнце, сѣлу, рѣшеніе и Шабáш всему прилагáет. А правдивѣе сказать: Зѣніца Сóлнца Маленькое находящееся в Сóлнцѣ СÓЛНУШКО.

В сей свѣтлѣйшей всѣх своих Чертогов Палáтѣ почивая, прекраснѣйшій наш ИОСИФ (Прилагáтель³⁰²) фигурной своей СІСТЕМѣ восходящим и заходящим сóлнцам, Очáм Мíра, растущей и увядáющей травѣ всякія

^a Не вы́гласили ШИ-, но СИБОЛЕТ, сего ради погибли (Книг[а] Судѣй).

Плоти³⁰³ Свѣт, толк и вкус прилагает, обновляя Лицò Фигу́р и сам на всяку свою похвалу прилагая. Должно только из сей Твёрдости вызвать Его, обрѣзать ему волосожарные³⁰⁴ Лучи, снять одѣвающій Его свѣт и всю вѣтошь отослать на Запад³⁰⁵. Тогда остане́т “и вознесется Господь один”³⁰⁶.

“Возлег почи...”³⁰⁷

“Почи в день седмый”³⁰⁸.

ПРЕДЪЛ 12-й. О Жѣртвѣ Авра́амской.

Богáтая сїя и великолѣпная Фигура Солнце есть Тучная Жертва Богу. 7 Суббот. 7 Корòв. Хúдость наша, а тук Божїй.

Наш голодный вѣчер, а Его Утро сýтостное. Тук есть то же, что в Захарїевских Лампадах Елѣй: и просвѣщающій, и насыщающій.

Сїю-то: “Возмй мнѣ Юницу Трилѣтну!”³⁰⁹ – велїт Бог Аврааму. Подняв он Жѣртву в рáзум НАЧÁЛА и раздѣлив Фигу́ру на тѣнь и И́стину, видит, что Сòлнце не иное что есть, как Пещь, благово́нным Нетлѣнїя дымом дымящаяся^а. Тогда солнце, показав собою образу́емого, пáло, как Шелухà, в Запад свой^б, а Авраам задивїлся, вїдя, что на мѣсто отдѣленной тлѣни присовокупились новыя Мысли, Мысли Вѣчныя.

“Птицы да умно́жатся на землѣ”³¹⁰.

Тут он услышал Гóрлицу тую:

“Глас Гóрлицы слышан в землѣ нашей”³¹¹.

Увидѣл из Ковчѣга Голубицу, взирающую выше потопных вод. И скáзано ему, что сїе зачатое в сердцѣ его Вѣчности Зѣрно превратїтся в тлѣнь Язы́ческих Фигу́р, пожѣртное ими, и всяк потòпчет как пòдлое, но что сему подавляющему Язы́ку сам он даст суд и рѣшенїе и что сїе Сѣмя наслѣдит всю Землю их³¹², взяв от неvkúснаго Египетскаго Нїла все к Ефрáтову плодоносію.

От сих Корòв предлага́ет дражайшим своим Гостя́м Мáсло и Молокò, и Телцà Одного. Одїн только и есть у всѣх сих чистых Божїих Юниц СЫН, но всегда молод и прекрáсный.

“Почи в день седмый”³¹³.

ПРЕДЪЛ 13-й. О Седми Хлѣбах.

Сюдà смóтрят и 7 Хлѣбы. Из сих Хлѣбов Едїн вкушáют два Пúтники: Лукà и славный взóром Клеòпа, но на пути Суббòтном³¹⁴.

Суббòта есть и Путь, и Вкус, и Пúтникам, и Хлѣбам.

Кто ж им переломїл сей твердѣ всякаго Кáмня Хлѣб?.. Вот Кто!

^а Воззри! Что значит И́стый Содòм и Иерїхòн? По Пустозвòну, Иерїх[он] значит Благоухáние^(б).

^б Зри! Сòлнце пáло. Женà Лóтова обратїся наза́д. Тò же.

Здѣлавшій Пир седмй дней, открывшій Гаданіе в день седмый, Попалившій Гумна и Кóлосы Филистимскія, Вознѣсшій на Гóру Ворота́ Городскія, Растерзавшій Льва, Спавшій и воставшій от сна своего... Уже солнце садилось, нечево было Желѣзом стричь и обрѣзывать. “Желѣзо не взойдет...”³¹⁵ Осталась одна Зѣница солнца, СОЛНУШКО... Тут рѣшеніе Гаданію! Сампсон значит Солнушко³¹⁶.

“Онѣма же отверзостѣся Очи...”³¹⁷

Преблаженное Солнушко почивает в день Седмый, востаёт в третій, палит всю тлѣнь, разоряет ино-племенничія стѣны, отверзает Гробы, открывает Очи, ламлет Хлѣбы, насыщает весь свой почотный Нарód вкусом Вѣчности.

“Очи всѣх на тя уповают,

и ты д[аеши] им пищу во БЛАГОВРЕМЯ”³¹⁸.

Все сіе родство, богообразныя Очи носящее, взяв от послѣдняго Апóстола до Ада́ма, говорит с Їóвом:

“Очи твои на мнѣ, и кому нѣсмь”^{а319}.

Число́ ядущих сія хлѣбы, как 4000 или 5000. Затѣм, что вся сила Господня исходит из Египта в 430 лѣт. И в сей Суммѣ заключается 7. А седмиц седмица составляет 40, 400 или 4000 с лишком. Затѣм написано:

“Яко 4000”³²⁰. “Яко 5000...”³²¹

И часто поминается четвертый и седмый род.

“В четвертом родѣ возвратятся”³²².

А как они находятся вице-фигурою^б Седмицы, так ко всѣм и к каждому их касается сіе:

“Шестижды от бѣд измет тя,

в седмѣм же не коснет-ти-ся Зло”³²³. Сірѣчь: Насытит заўтра, умножит и приложит Пшеницу, Вино́ и Елѣй. И прилагаёт Їову седмь сынов и три дóчери: Касію, Рог Изобилія³²⁴ и День.

“Почи в день седмый”³²⁵.

ПРЕДѢЛ 14-й.

О Плащеніцѣ, Петру́ низпущенной.

Свѣтлая сія Седмица есть пространный Ковѣр, вмѣщающій всѣ четвероногія и птицы, и рыбы, и гады, и плоды́ древ, и трав. Все в ней, а сама она в НАЧА́Лѣ сотворена.

Сей небесный Ковѣр низпусти́л:

“Простирая́й небо, яко кожу”³²⁶.

^а Amplius и кому нѣсмь⁽⁶⁾. Id est Umbra sum et Figura: Amplius Nihilum. Sol est Pascha; at ego sum Solis Sol: Umbra Umbrae, seu Antipascha, id est Viceumbra, Vicefigura, Antitypus [Отже, я тѣнь і фігура: більш нічого. Сонце є пасха, а от я – сонце сонця, тѣнь тіні, або антипасха, тобто заміна тіні, заміна фігури, антитип (лат.)].

^б Віце-фігу́ра, граесе: Αντίτυπος⁽⁷⁾.

А когда Ковёр, то и Стол, и дом седмистолпный, и предложенье хлббов³²⁷. И чуть ли не над сею Скáтертю в Дѣяніях пирует в полдень Петр на Гóрницѣ, подняв все по Авраáмску в верх НАЧÁЛА. “Заколи и яждь!”³²⁸

Там, похваляясь, кúшает и Павел:

“Имамы же Олтáрь...”³²⁹

Там причащáются и всѣ ему освящѣнные.

“Упійóтся от тóка Дóму твоего”³³⁰.

“Піша же и упишася с ним”³³¹.

И нам можно сказать: “Имамы олтáрь”³³². Но никто не Скверни, Яже Бог для себе освятил³³³. Да молчитъ здѣсь всяка плоть³³⁴! Да заколется! Божіе сѣ тѣло есть, а сѣ тѣбная Кóжа и вид есть Фигурная Завѣса Храма, гдѣ Вѣчный почивáет.

“Сѣя есть кровь моя...”³³⁵

Моя... (Над сим словцѣм Émphasis – ударѣніе) Моя. Божія, не человѣча.

Сим Холстѣм повивáет Маріа Младѣнца, а Иóсиф Мертвеца.

“И се вам Знаменіе!”³³⁶ Сирѣчь Фигура.

Щаслива Земля! когда сей Мертвецъ встал, когда сей Иóсиф изведенъ из Твердыни, Когда сей Сампсѣн проснулся, разорвалъ Ёжи, свернулъ небо, как сукно, потряс Землѣю и разогналъ всю Языческихъ Фигуръ Стражу.

“Тамо Его узрите”³³⁷.

“Почи в день седмый”³³⁸.

ПРЕДѢЛ 15-й.

О Лѣствицѣ Іаковлѣй. О седми Градѣхъ,

Женáхъ, Трубахъ и Горáхъ...

Касающаяся до небесъ Іаковская Лѣствица сѣю жъ показуетъ Седмицу. От ней и чрезъ нея истекáют и востекáют к Тóчкѣ своей всѣ Фигуры, чáсто называясь свидѣтелями, стражами и Ангелами, Сирѣчь Служками³³⁹, миръ благовѣствующими. “Слáва во Вѣшнихъ Богу...”³⁴⁰

Іаков такъ, какъ и Дѣдъ Его, прозрѣлъ, что сѣя шóтка не человѣча, но домъ Божій, и что сѣя седмица есть Дверь, на высокій возводящая Край, а увидѣлъ также по Заходѣ Солнца.

Сюда взираютъ и Отцѣвскіе Его клятвенные Источники.

“Очи твои, яко Езѣра во Есевѣнѣ (Градѣ)”³⁴¹.

Клѣтва, смерть и Фигура есть то же.

Сѣи жъ дни суть и семь Грады Божіи, и Седмь Исáйевскія Жѣны, какъ одна, одного придержащіяся МУЖА, и седмь разорившія Іерихѣн Трубы. И, конечно, небо, когда повѣдáетъ славу Божію³⁴², есть Труба.

Сѣи суть Гóры Божія³⁴³, Гóры тучныя. Тамъ растётъ рогъ Давіду³⁴⁴. Туда восходятъ вся Колѣна Израілева. Туда жъ идѣтъ в Гóрныя и Маріám. Тамъ Еленѣй и раждáющихъ Еленіцъ Стадáмъ мѣсто.

“Прѣйдемъ до Виѣлеѣма...”³⁴⁵

“Тáмо роди ты МАТИ твоя”³⁴⁶.

Сюдà взираёт и Данїйл Mein-gard³⁴⁷, с Крючкàми своих Седмін. И 11 идущіе в Галилею, и Павел, и Стéфан.

“Вѣм Человѣка”³⁴⁸. “Тѣло Его аки Ѳарсіс”³⁴⁹ (Кáмень).

“Яко вѣдѣтся великолѣпіе Его!”³⁵⁰ “Се вижду Небесà отвѣр[ста]”³⁵¹.

“Прїйдите, взыдем на Гóру Господню...”³⁵²

Там мир Израїлю³⁵³! и Гáвань всѣм Фигúрам!

“Почи в день седмый”³⁵⁴.

ПРЕДЪЛ 16-й.

О Безконéчной Прострáнности
и Непроходимости Дóму Божїя.

Узнáв день, узнаéшь Седмицу. А сїю познав, познаéшь бытія Книгу и протчїя, как отрасли Ея. А хотя в сем не всяку Дверь отворить можно непроходимом Лабиринтѣ, но уже знáешь, что под тою Печáтью не иное что, как только Божїе таится Сокровище. Довлѣет тебѣ, что получил Исход и что даренà тебѣ шéлковаго Клúба Нить от Царévны Аріáдны³⁵⁵, путеведúщая тебе из сего Лави́ра³⁵⁶ на пространство.

Їерусали́мская Аріáдна есть Раáв, свободившая из Їерихóна шпїóнов Їисúсовых, обязанною у Окна червлéнною верёвкою³⁵⁷.

Сїя верёвочка вожд нам есть во многосвѣзанных чертóгах Дóму Божїя, раздѣляющая Фарéса от Зáри³⁵⁸, свѣт от тмы^a.

Сею верёвкою межуёт Навїн Землю³⁵⁹, и по сей Мѣрѣ кúшает Їезекїиль свящénный Хлѣбы и воду³⁶⁰. “Вервь червлéнна устнѣ твои”³⁶¹. “Видѣх, и се муж! и в руцѣ его ўже землемѣрно”³⁶². “Еюже Мѣр... Возмѣрится вам”³⁶³.

К чему желáть все перезнать? Ненасытная есть Забáва гулять по Соломо́новских Садáх и домах, а не все вы́смотрѣть. Искать и удивляться значит то же. Сїе дви́женіе веселит и оживляет Душу, как стремлénіе текущую по Кáмнях воду. Но при пóльном открытіи всего-на-всего ищезáет удивленіе. Тогда слабѣет апшетит и приходит насыщénіе, потóм скука и уныніе.

1000 лѣт и едїн день³⁶⁴ – одна Фигúра, и 1000000 их есть то же. Если что непонятно, закричи с Варúхом: “О Израїлю! Ко́ль велик Дом Божїй³⁶⁵! Вели́к! и не имáть Конца”³⁶⁶. “Сїе море великое...”³⁶⁷

ПРЕДЪЛ 17-й.

О Змїѣ.

Мойсѣй между протчїими Фигúрами занял у Егїпетских Свящénников и Їкóну Змїя, образúющего Божїю Премудрость.

“Змїй же бѣ мудрѣйшїй...”³⁶⁸

А когда одна Фигúра, то и вся Библи́я есть Змїй. Возно́сит Его Мойсей в Гору, чтоб не умер Израїль³⁶⁹. То же и Евангелскїй Змїй сказует:

^a Раздѣляющая Мóре. Что бо есть Сóлнце, аще не О́гненное Мóре?

“Аще аз вознесен буду от Земли,
Тогда вся привлеку к себѣ”³⁷⁰.

Змій сей, ползая по землѣ, всю сїю Мойсеева Міра Систему и Адама со всѣм здѣсь населенным родством по́ртит. Они всѣ о́стаются дурными и невкусными Болванáми Пото́ль, поко́ль не раскуситъ ему Го́лову.

Голова его есть Седмица. И так Би́бліа есть Змій, хоть одноглавный, хоть семиглавный.

А расто́пчет ему Голову почивающі́й в солнцѣ³⁷¹. Избраннѣ́йшая Фигур Фигура, Солнце, есть и Ма́терь, и Дѣ́ва, испу́щающая из Ложесн прі́ятное от Бога Вѣ́чности Зе́рно.

“Той твою сотрет Гла́ву”³⁷².

И так Змій о́станется одним только подно́жіем сидя́щего в солнцѣ. Тогда все оживляется, а Мертвецы встаю́т к то́чкѣ своей. В дру́том сл́учаѣ че́рный сей Драко́н, вод Горких Бе́здну изле́вая³⁷³, Апокалипти́ческія обле́ченные в солнце Сына Жены³⁷⁴, потомъ всю о́бѣтованную Землю пото́пляет.

Но Женѣ даю́тся Орли́ныя Кри́ла³⁷⁵, дабы родила не в подлом мѣстѣ и не смертное.

“Восхищено бысть чадо Ея к Богу”³⁷⁶.

Сей есть Го́рдая Денни́ца³⁷⁷, Сатана́ и враг Ангелам, Херувимам и всѣм но́сящим Господа Фигу́рам.

Не те́рпит смотре́ть Соломо́н как на Орла́, па́рящаго к Со́лнцу, не к Со́лнушку, так и на гнусное сего Змія́ полза́нье³⁷⁸. И чу́тли не сей помина́ется в При́тчах раб воцаривші́йся³⁷⁹!

А дабы́ сїе не послѣ́довало, почи́вший во Льви́ном рвѣ́ Дані́ил вки́дает сему́ А́спиду в а́дскую че́люсть Хлѣ́бец, спече́нный из смо́лы благово́нных Древ и Ту́ка, и клопча́той Бума́ги³⁸⁰.

Все сїе есть Вѣ́чности Фигу́ры.

“Сми́рна и Ста́кти и Касі́а...”³⁸¹

“Даю́щаго снѣ́г свой, яко во́лну (Ба́волну)”³⁸².

“И ту́ка пше́н[ична] насы́щай тя”³⁸³.

От сей нашего́ Дані́ила чу́дной Пи́лулы Змій ло́пнул.

“Той твою сотре́т Гла́ву”³⁸⁴.

Воста́ет и Ё́она от лица Господня³⁸⁵. Сему́ ж чу́довищу в брю́хо вверга́ет его Бог. Тогда спаса́ется все свяще́ннаго сего Мі́ра селене́іе с лю́дьми его³⁸⁶. Нине́віа значі́т жилище³⁸⁷, а Ё́она есть Го́луб³⁸⁸.

“Дерзай, Земле...³⁸⁹ дерзайте, скоты по́лстыи”³⁹⁰.

“Ча́да Сіо́ня, раду́йтесь! яко даде́ вам пи́щу в правдѣ́”³⁹¹. Лицо́, от котораго воста́ет Ё́она, льви́ной ров, Пещь, Сми́рною ды́мящаясь, Ковче́г и Кіот, Сампсо́нова и Ада́мова Жена, Ризы Ио́сифовы, Черто́г Солнечный Вѣ́чнаго есть то же.

“Одѣ́йся свѣ́том, яко ризо́ю”³⁹².

“Той твою сотрет Гла́ву”³⁹³.

Сего ры́кающаго Ді́явола растерзав САМПСОН, нахо́дит в тру́пѣ его сладо́сть Вѣ́чности³⁹⁴.

Сіе дѣлается при Гóродѣ Ѡамнаѡѣ³⁹⁵. Ѡамна значит Образ³⁹⁶.

“Той твою сотрет Главу”³⁹⁷.

Мойсею подражает Наперсник, называя Истину свѣтом, просвѣщающим всякаго Человѣка³⁹⁸, пришельца в сей Символическій Мíр. Он поставляет Предитѣчу на мѣстѣ главныя Фигуры солнечных.

“Да свидѣтельствует о Свѣтѣ...”³⁹⁹

“Бѣ свѣтилник...”⁴⁰⁰

Но меньшее Сólнушко есть болѣе великаго.

“Оному подобает расти, Мнѣ же малітися”⁴⁰¹.

Сей Судія Израилскій разоряет все ветхое Фигур Пóлзание, обновляет естество наше, претворяя невкусную вóду в Курáжное Вино и придавая всей Библіи Сот Вѣчности.

“Дадесе ми всяка власть...”⁴⁰²

“Той твою сотрёт Главу”⁴⁰³.

Сего просят Давид с Мойсеем, вóплем возбуждающіе уснувшего на колѣнах своего Даліды.

“Да воскреснет Бог!...”⁴⁰⁴.

“Востáни, Господи! и да разсыплются врази твои!”⁴⁰⁵

“Почи в день седмый...”⁴⁰⁶

КАТАВАСІА⁴⁰⁷,

или

СНИСХОЖДЕНІЕ.

Окончив другій примѣр, Паки сказую, что в Библіи иное на Лицѣ, а иное в Сѣрдцѣ.

Так, как Алкивіадская Икона, называемая Ёллински Σιληνός, с лица была шуточная, а внутрь сокрывала великолѣпіе Божіе⁴⁰⁸.

Благородный и забавный есть обман и подлог, гдѣ находим под Лжею Истину, Мудрость под Буйством, а во Плоти Бога.

Вот прямое, именуемое у древних Ёллин “Ποίημα”, сіестъ Твореніе⁴⁰⁹! А такіе Писатели суть точные Пійты, и ни мало не дивно, что Мойсея зовут Обманщиком⁴¹⁰.

Сей Змій нарочно создан, да поругаются ему соборища нагло судящих.

И не дивно, что для сих Лисов из высоких Божіих ГОР рождается не Лев или Орёл, но Мыши⁴¹¹, Ёжи, Сóвы, Вдóды, Нетопыри, Шѣршни, Жáбы, Пѣсіа Мухи, Ёхидны, Васілиски, Обезьяны и вредящія Соломоновским Виноградам Лисіцы⁴¹².

“ИСПЫТАЙТЕ ПИСАНІЙ...”⁴¹³

Конец!

и святому Богу Слава!

Цей трактат написано впродовж 1775–1776 рр. Він присвячений Степану Тев'яшову й був надісланий йому 28 березня 1776 р. Через чотири роки Сковорода зробив поновну редакцію трактату. Обидві редакції дійшли до нас в автографах. Кращий автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 86, № 7, арк. 1/20–31/51). Уривки із цього трактату були вперше опубліковані в харківському виданні творів Сковороди 1894 р., а повний текст – у Санкт-Петербурзькому виданні 1912 р. Подаємо за автографом відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

¹ Текст посвяти закреслено. Натомість іншою рукою написано: “Степану Ивановичу, Господину Полковнику его Высочайшему Тевяшеву”. Степан Иванович Тев'яшов – син острогоського полковника Івана Івановича Тев'яшова (молодшого). Сам був харківським (1734–1757 рр.) та острогоським (1757–1763 рр.) полковником. У його маєтку Сковорода не раз бував [див.: Ніженець А., Стогній І. Григорій Сковорода. Пам'ятні місця на Україні. – Київ, 1984. – С. 52–53; Гавриленко А. Над Тихою Сосною. На зарубіжній Слобожанщині // Березіль. – 2002. – № 7–8. – С. 151–154].

² Див. прим. 93 до циклу «Басни Харьковскія».

³ Епікурова насолода в християнській традиції, як правило, поцінювалась українцями негативно. Наприклад, Лактанцій уважав науку Епікура шкідливою для доброчесної людини, зокрема й тому, що, на думку старогрецького філософа, “наसолода є найвищим добром” [Луція Цецилія Лактанція Фирмиана, нареченного християнським Цицероном, божественних настанов седмь книг, писанных к Константину Великому, первому християнскому императору. – Москва, 1783. – С. 264–265]. Так само й Григорій Богослов із властивою йому експресією закликав боротися з “Епікуровою безбожністю, з його атомами й чужою філософією насолодою” [Творения иже во святых отца нашего Григория Богослова, архиепископа Константинопольского. – Санкт-Петербург, б. г. – Т. I. – С. 391]. Цей погляд поділяла й переважна більшість письменників та філософів старої України. Тільки дехто з них, так само, як Сковорода, пробував тлумачити Епікурову насолоду як явище духовного ряду. Наприклад, Михайло Козачинський писав: “Розбещені люди вбачають своє щастя в чуттєвих насолодах і матеріальних статках. Такої думки дотримувалися філософ Арістипп, цар Сарданапал, імператор Магомет. Її зазвичай приписують також Епікурові, однак безпідставно, адже хоч Епікур в «Етиці» теж пов'язував щастя з насолодою, але не з насолодою тіла, а зі справжньою насолодою душі” [Козачинський М. Книга третья. Нравственная философия, или Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы. – Киев, 1987. – С. 336]. Така апологія Епікура була характерною для XVIII ст. [див., наприклад: Татищев В. Н. Разговор двух приятелей о пользе наук и училищ // Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете. – 1887. – Кн. I. – С. 44; Przybylski J. Wiekі uczone starożytnych Greków i Rzymian. – Kraków, 1789. – S. 66].

⁴ Парафраза Книги Ісуса, сина Сирахового 30: 23. Пор.: **Всѣлѣе сѣрдца живѣтъ челоуѣка.**

⁵ *Горацій*. Послання, I, 11, 23 («До Буллатія»). У перекладі Андрія Содомори: “...насолочи на рік не відтягуй...” [Квінт Горацій Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 190].

⁶ Горацій. Послання, I, 11, 24 («До Буллатія»). У перекладі Андрія Содомори: “Щоб похвалитись міг будь-коли й будь-де: ‘З приємністю жив я’” [Квінт Горацій Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 190].

⁷ Люцій Анней Сенека Молодший (*Lucius Annaeus Seneca Junior*) (бл. 5 р. до н. е. – 65 р. н. е.) – видатний римський філософ-стоїк, поет і державний діяч. У старій Україні Сенека втішався неабиякою славою і як взірцевий письменник, зокрема трагедіограф [див.: *Prokopowicz Th.* *De arte poetica libri III ad usum et institutionem studiosae iuventutis roxolanae. Dictati Kiowiae in orthodoxa Academia Mohileana. Anno Domini 1705. – Mohiloviae, 1786. – Р. 69*], і як філософ-мораліст. Цитати з римського класика можна знайти у творах Захарії Копистенського, Іпатія Потія, Мелетія Смотрицького, Афанасія Кальнофойського, Касіяна Саковича, Петра Могили, Антонія Радивиловського, Дмитра Туптала, Івана Максимовича, Івана Леванди та інших. Із другого боку, наші письменники ніколи не забували, що Сенека представляє поганську мудрість та ще й самогубець. “Стара Русь”, писав Лазар Баранович, обходить Сенеку, “бо Сенека se pecat, сам собі завдав смертельних ран” [*Baranowicz Ł.* *Nowa miara starey wiary. – Nowogrod-Siewierski, 1676. – К. 4 (v.) (appendix)*]. Одним словом, як казав про Сенеку Митрофан Довгалецький: “Життя він вів нехристиянське, але щодо моралі – він християнин” [Довгалецький М. Поетика (Сад поетичний). – Київ, 1973. – С. 369]. Популярність Сенеки засвідчує й те, що його ім’я зринає в народних приказках: “Сказав Сенека: ‘сгій, свине, здалека’” [Номис, № 1000]; “Казав Сенека: уважай з далека” [Франко, № 23281]. Із творів Сенеки Скворода найбільше приваблювали «Моральні листи до Луцілія». Саме їх він цитує в діалозі «Потоп зміин», а також у листах до Михайла Ковалинського й Кирила Ляшовецького. А перекладаючи трактат Плутарха «Про спокій душі», Скворода пробує подивитися на поняття “спокій” у Сенеки крізь призму перипатетичної поняттєвої тріади: *defectus* (недостатність) – *modus* (міра) – *excessus* (надмір), – яка була засадничою на ґрунті схоластичної етики ще від часів Томи Аквінського (саме Тома Аквінський упродовж XVII–XVIII ст. був чи не найбільшим авторитетом для українських богословів [див.: *Cracraft J.* *Theology at the Kiev Academy during its Golden Age // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – Vol. VIII. – Nos. 1/2. – Р. 75*]).

⁸ Скворода має на думці «Моральні листи до Луцілія» (СІ, 7, 10): “Нічого не відкладаймо на потім. Щодня розраховуймося з життям, аби нічого йому не бути винним”; “Отож, мій Луцілію, поспішай жити і вважай, що кожен окремий день – це окреме твоє життя” [Люцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія / Переклав з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 450, 451].

⁹ Марціал. Епіграми, I, 15 [див.: Марк Валерий Марціал. Эпиграммы / Пер. с лат. Ф. Петровского. – Москва, 1968. – С. 33].

¹⁰ Горацій. Послання, I, 4 («До Альбія Тібулла»). У перекладі Андрія Содомори: “...з череди Епікура / Я поросятко гладке...” [Квінт Горацій Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 183]. Серед українських письменників на ці рядки Горація покликався, наприклад, Феофан Прокопович [див.: Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1979. – Т. 1. – С. 276].

¹¹ Діоген Лаертій свідчив: “Солодше за все, – казав він [Платон], – слухати істину” (а інші переказують: “говорити істину”) (ІІІ, 39–40) [див.: Діоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 162]. Ця Платонова сентенція (“сладко слухать правду”) була відома в Україні ще за старокіївських часів із «Пчолы» [див.: Чижевський Д. Платон в Давній Русі // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 64].

¹² Ідеться про Арістотеля. Як свідчив Діоген Лаерцій (V, 19), “на запитання, яка різниця між чоловіком освіченим та неосвіченим, він [Арістотель] відповів: ‘Така, як між живим та мертвим’” [Діоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 211].

¹³ Див. прим. 132 до діалогу «Кольцо».

¹⁴ Фразу “свѣт незаходимый” узято з церковних піснеспівів. Див., наприклад: “Вскую мя еси отринул, свѣте незаходяй” [Могила П. Євхологiон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 445].

¹⁵ Як свідчить Діоген Лаерцій (I, 62), свою старість Солон провів на Кіпрі, а помер, мавши вісімдесят років [Діоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 82].

¹⁶ Можна пригадати розмову Солон з Крезом про те, хто з людей найщасливіший, яку переповів Геродот (Історія, I, 29–32). У цій розмові, яка була добре відома старим українським письменникам [див., наприклад: *Туптало Д.* Слово в субботу четвертыя недѣли Великаго поста // Сочиненія святаго Димитрія, митрополита Ростовскаго: В 5 ч. – Москва, 1782. – Ч. 1. – Арк. 41], Солон стверджував, що “крайньою межею людського життя” є 70 років, а найщасливіший той, хто “протягом усього життя посідає найбільшу кількість благ і щасливо закінчить життя”, адже “у будь-якій справі треба зважати на кінець” [Дамоклів меч. Антична новела. – Київ, 1984. – С. 27]. Див. також Плутархові «Порівняльні життєписи» (Солон, XXXI).

¹⁷ Як правило, окреслення *жизнь* та *житіє* в нашій традиції фігурували нарізно. Наприклад, “жизнь” Георгія Кониського («Жизнь Георгія Конисскаго») [див.: *Жизнь Георгія Конисскаго, архієпископа Бѣлорусскаго* // Собрание сочиненій Георгія Конисскаго, архієпископа Бѣлорусскаго. – Санкт-Петербург, 1835. – Ч. 1. – С. IX–LXXXVIII], але “житіє” Паїсія Величковського [див.: *Житіє и подвиги отца нашего старца Паїсія, архимандрита молдавских святых монастырей Нямецкаго и Сѣкула* // *Житие и писания молдавского старца Паисия Величковского.* – Москва, 1892. – С. 17–77]. Або й таке: Ілля Квітка називає біографію Йоасафа Горленка “житієм” («Житіє преосвященнаго єпископа Бѣлоградскаго Йоасафа Горленка...»), тимчасом як у книзі, де було надруковане це “житіє”, фігурує окреслення “жизнь” [див.: *Святитель Йоасаф Горленко, єпископ Белгородский и Обоянский (1705–1754). Материалы для биографии, собранные и изданные кн. Н. Д. Жеваховым.* – Киев, 1909. – Т. 1. – Ч. III: *Жизнь и деятельность святителя Йоасафа.* – С. 253–278].

¹⁸ Очевидно, розрізняючи в такий спосіб *житіє* та *жизнь*, Сковорода має на думці заведене в шкільній моральній філософії розрізнення “вчинків людини”, тобто всього, що вона робить, та “людських учинків”, тобто того, що вона робить як істота, наділена вільною волею.

¹⁹ Див. прим. 158 до циклу «Басни Харьковскія».

²⁰ Як зазначав Михайло Козачинський, ця Катонова любов дала привід недобррозуміливцям називати його п’яницею [Козачинский М. Книга третья. Нравственная философия, или Этика // Памятники этической мысли на Украине XVII – первой половины XVIII ст. / Сост., пер. с лат., вступ. статья и прим. М. В. Кашубы. – Киев, 1987. – С. 362].

²¹ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 2: 3. Пор.: на гóрѣ гдѣню ѡ вѣ до́мѣ вѣа іа́квѣлѣ. Сковорода розглядає віру як *середину* між безбожництвом та марновірством. Безпосереднім джерелом цієї думки міг бути трактат Плутарха «Про марновірство» [пор.: *Плутарх.* Моралии. О суевѣрии // Вестник древней истории. – 1979. – № 2. – С. 243]. Зрештою, вона була добре знана й у старій українській літературі. Див., наприклад: “Віра також є однією із цнот, до того ж засадничих, таких, що мають стосунок до самого Бога, а

тому підлягає тим самим законам, що й інші цноти. Отже, як той, хто вірить замало, не має віри й не може отримати порятунку, так і той, хто вірить занадто, не має віри й так само не може бути врятований" [Examen obrony, to iest Odpis na script Obrona werificatii nazwany // Архив Юго-Западной России. – Киев, 1914. – Ч. I. – Т. VIII. – Вып. 1. – С. 579; пор.: *Smotryc'kyj M. Obrona verifiacii* // *Collected Works of Meletij Smotryc'kyj / With an Introduction by David A. Frick.* – Cambridge, Mass., 1987. – Vol. 1. – P. 452; див. про це: *Соловій М. о., ЧСВВ.* Мелетій Смотрицький як письменник. – Рим; Торонто, 1978. – Ч. II. – С. 261–262, 294].

²² Коментуючи цю думку Сковороди, Володимир Ерн зазначав: "Біблія – це цілокупність божественного Розуму, це *вся* Його незбагненна Премудрість" [Эрн В. Ф. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – Москва, 1912. – С. 275]. Платонічна традиція розуміння філософії як розмислу про душу, світ і Бога, принаймні від часів Ціцерона, Плутарха та Орігена, передбачала її поділ на три частини: етику, фізику й теологію. "Християнство, – як писав, наприклад, добре знаний Сковородою Євагрій Понтійський, – це наука нашого Спасителя Ісуса Христа, яка складається з діяльного, природного та богословського [любомудрія]" [Евагрий Понтийский. Слово о духовном делании, или Монах // *Евагрий Понтийский.* Аскетические и богословские творения. – Москва, 1994. – С. 96]. Ця традиція віддзеркалена в уявленні Сковороди про "три світи". Розмисл про мікрокосмос – етика, про макрокосмос – фізика (осягнення логосів та ейдосів Божого творива), а розмисл про Бога, теологія, – це не що інше, як розмисл про "символічний світ". Саме тому наш філософ і стверджував, що "християнський Бог є Біблія".

²³ Див. прим. 78 до трактату «Начальная дверь ко християнскому добронравію».

²⁴ Сковорода має на думці слова: **И испѣсти смѣй за женѡю нѣ ѡутѣ своихъ вѡдѡ ѣкш рѣкѡ, да ѡ вѣ рѣцѣ потопитѣ** (Апокаліпсис 12: 15).

²⁵ Див.: Четверта книга царств 2: 11.

²⁶ Див.: Четверта книга царств 6: 6.

²⁷ Див.: Четверта книга царств 2: 14.

²⁸ Див.: Книга Ісуса Навина 3: 15–17.

²⁹ Див.: Книга Ісуса Навина 10: 13.

³⁰ Див.: Перша книга Мойсеева: Буття 3: 1, наст.

³¹ Богослови могилянського кола, трактуючи питання про кінець світу, виходили з того, що есхатологічні таємниці перебувають по той бік людського досвіду та знання. Наприклад, Феофілакт Лопатинський, різко критикуючи «Казання святого Кирила...» Стефана Зизанія, писав, що Кирило Єрусалимський не вважав за можливе знання кінецьсвітньої таємниці, тимчасом як "лживый Кіріл рускій [Зизаній] являє себе о том извѣстна... И еще дерзновенно глаголет: 'Скоро же и антихриста и скончание вѣка сего содѣватися имать'. Зри лжепророка!" [Лопатинський Ф. Обличеніє неправди расколническія. – Москва, 1745. – Арк. 135 (зв.)–136].

³² Див.: Перша книга Мойсеева: Буття 19: 32–35.

³³ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 19: 26. Пор.: **ѡу вѣа же всѡ возмѡжна.** Пор. народні приказки: "У Бога все мога" [Номис, № 21; Франко, № 1183]; "У Бога все возможно" [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 35].

³⁴ Стара українська еклезіологія, окреслюючи єство ересі, виходила з того, що Церква – це спільнота вірних а) єдиного християнського віровизнання, які б) беруть участь у сакраменталіях і в) підлягають оруді належних старших. Того, хто належав до Церкви, але потім перестав визнавати засади християнської віри, тобто відійшов від "першої єдності", називають еретиком [див.: *Dubowicz J.* Hierarchia, abo O Zwierchności w Cerkwi Bożej. –

Lwów, 1644. – S. 8–9; *Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник*. – Київ, 1646. – С. 142 (друга пагін.); *Rutka Th. Herby, abo Znaki Kościoła prawdziwego*. – Lublin, 1696. – S. 3].

³⁵ Фраза *пощынася тцётнымъ* зринає в Книзі Псалмів 2: 1 та в Діях св. апостолів 4: 25.

³⁶ Див. прим. 162 до циклу «Сад божественныхъ пѣсней».

³⁷ Фраза *И выгсть тѣкъ* кілька разів зринає в Біблії. Див., наприклад: Перша книга Мойсеева: Буття 1: 6.

³⁸ Сковорода розробляє тут старий мотив: “розуміння Біблії – духовний бенкет”. Наприклад, у Дмитра Туптала він звучить так: “Пиршество... Божественного Писання три трапезы представленные имеют. Первая есть трапеза – разум исторический, повѣствовательный, по писмени сказуемый и проповѣдуемый. Вторая трапеза – разум містический, сієсть таинственный. Третія трапеза – разум нравоучительный. Первая трапеза неученых ради простаков. Вторая трапеза премудрых ради учителей. Третія трапеза общая всѣм, ученым и неученым. На первой трапезѣ пища дебелѣйшая. На второй трапезѣ пища тончайшая. На третій трапезѣ пища сладчайшая. Первая трапеза содержит вкус древних дѣяній. Вторая трапеза содержит вкус таинств. Третія трапеза содержит сладость добронравія” [Туптало Д. Розыск о расколнической брынской вѣрѣ. – Київ, 1748. – Арк. 319 (зв.)–320].

³⁹ Ідеться про римського імператора Тіта Флавія Веспасіана. Див. прим. 196 до циклу «Басни Харьковскія».

⁴⁰ Ідеться про зруйнування Єрусалима військом римського імператора Тіта в 72 р. В Україні ця історія була добре знана ще від часів Ярослава Мудрого завдяки перекладу повісті Йосифа Флавія (37/38–95 pp.) «Іудейська війна».

⁴¹ Ідеться про завоювання турками Константинополя в 1453 р., тобто про занепад колись могутньої “імперії ромеїв”. До речі, католицькі та православні богослови з позицій крайнього ексклюзивізму сперечалися про причини падіння Константинополя. Так, католицькі богослови, згідно зі своєю наукою про “правдиву Церкву” (її виклад подав Теофіл Рутка в трактаті «Herby, abo Znaki Kościoła prawdziwego» – Люблін, 1696), стверджували, що занепад Візантії – це не що інше, як Божа кара. Бог, казали вони, покарав греків за невизнання сходження Святого Духа від Бога-Сина, бо саме в день сходження Святого Духа розпочався турецький штурм Константинополя, а місто було взяте в день Святої Тройці. Цей мотив є вже, приміром, в «Описі дороги» (1566 р.) Бенедикта Гербеста [див.: *Herbest B. Wypisanie drogi* // Памятки українсько-руської мови і літератури. Памятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII в. / Вид. К. Студинський. – Львів, 1908. – С. 8–9]. Не раз він зринає й у Петра Скарги: досить пригадати хоч би такі його твори, як «Про єдність Божої Церкви» [див.: *Skarga P. O jedności Kościoła Bożego* // *Skarga P. Kazania przygodne z inemi drobnieyszymi pracami*. – Kraków, 1610. – S. 365–366], «Берестейський собор» [див.: *Skarga P. Synod Brzeski* // *Skarga P. Kazania przygodne z inemi drobnieyszymi pracami*. – Kraków, 1610. – S. 401] чи «Заклик до покаяння» [див.: *Skarga P. Wzywanie do pokuty...* – Kraków, 1610. – S. 17]. Цю ж таки думку активно обстоював Іпатій Потій, зокрема, у своїх посланнях до Костянтина Острозького [див.: *Pociey H. Oświeconemu xiążęciu a iasne wielmożnemu panu Konstantynowi, z łaski Bożej xiążęciu Ostrozkiemu* // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ст. 1028], Клирика Острозького [див.: *Pociey H. Odpis na list nieiakiiego Kłeryka Ostrozkiego bezimiennego* // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Петербург, 1903. – Кн. 3. – Ст. 1102] та олександрійського патріарха Мелетія [див.: *Respons Hipatusza Pocieia... na list Melecycusza, patriarchy Alexandriyskiego* // *Pociey H. Kazania i homilie*. – S. 1., s. a. – S. 56]. Перегодом про це ж таки

будуть писати Іван Дубович [див.: *Dubowicz J. Hierarchia, abo O Zwierchności w Cerkwi Bożej*. – Lwów, 1644. – S. 151–157], Кипріян Жоховський [див.: *Żochowski C. Colloquium Lubelski*. – Леопольд, 1680. – К. 1 (присвята)], Теофіл Рутка [див.: *Rutka Th. Chorągiew zgody u pokoju*. – Lublin, 1691. – S. 229], Ян Алоїз Кулеша [див.: *Kulesza J. Wiara prawosławna*. – Wilno, 1704. – S. 179] та інші. Тим часом православні полемісти були схильні трактувати це як Господню благодать. Зокрема, Христофор Філает, який присвятив перший розділ четвертої частини свого «Апокрисиса» розглядові цього питання, каже, що то була Божя ласка, адже греки, «бувши поневолені турками по тілу, по духу перемогли світ, плоть та диявола з усіма їхніми спокусами» [Broniewski M. *Apokrisis*. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1994. – S. 195–196]. Так само гадали й Василь Суразький [див.: *Суразький В. О единой, истинной, православной вѣрѣ*. – Остріг, 1588. – Арк. 164–166], Мелетій Смотрицький у своєму «Треносі» [див.: *Smotrycki M. Θρήνος, to iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiey Wschodney Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary*. – Wilno, 1610. – К. 82] та інші.

⁴² Сковорода має на думці так звану Варфоломійську ніч – масову різанину католиками протестантів, яка сталася 24 серпня 1572 р. в Парижі на свято святого Варфоломія, коли загинуло близько 30 тисяч людей. Із сучасників Сковороди про цю спричинену марновірством трагедію згадував, наприклад, Микола Новиков у передмові до першого видання «Древней российской вивлиофики»: «Пусть припомнят господа наши полуфранцузы день святого Варфоломея; тогда не должно будет удивляться, что у нас некоторые частные люди от суеверия пострадали» [Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века. – Москва, 1952. – Т. II. – С. 212].

⁴³ Плутарх говорив про це в трактаті «Про марновірство». У ньому він, зокрема, зазначав, що марновірство перетворює людину на справжнього раба, чого не гідно зробити навіть безбожність [див.: *Плутарх. Моралии. О суеверии // Вестник древней истории*. – 1979. – № 2. – С. 237]. Забобонний чоловік «був би радий звільнитися від страху, який припнічує його, немов Тантала – нависла над ним скеля, і безбожність була б для нього блаженним звільненням» [там само. – С. 242]. Зрештою, Плутарх говорив про це і в інших своїх творах, приміром, у трактаті «Про Ізиду та Озіріса».

⁴⁴ Згадаймо, наприклад, настанови Петра Могили: «...стояти имате к западом, идеже ест начало чувственных тмы»; «На западѣх убо стоит диавол, идеже начало тмы» [Могила П. *Євхологiон, або Молитвослов или Требник*. – Київ, 1646. – С. 150, 152], або те, як трохи перефразом Іоанікій Галятовський писав: «От востока походит свѣтлость, которая темности розганяет. Так в Церкви Восточной мешкаячи, Христос-восток свѣтлостью вѣры православной розганяет межи людьми невѣрными темности невѣрства, балвохвалства и герезій rozmaityх» [Галятовський І. *Скарбница потребная // Галятовський І. Ключ розуміння*. – Київ, 1985. – С. 348].

⁴⁵ Сковорода має на думці суперечки між українськими та російськими православними богословами щодо обряду хрещення. Якщо українські теологи визнавали хрещення і способом «погруженія», і способом «облѣянія» (наприклад, Петро Могила писав: «Хрещеніє святое якоже погруженієм всего в водѣ, сиче и облѣянієм водою от верху главы чрез все тѣло совершенно бывает» [Могила П. *Євхологiон, або Молитвослов или Требник*. – Київ, 1646. – С. 8]), то московські богослови рішуче заперечували «обливательное» хрещення й критикували на цій підставі «Євхологiон» Могили [див., наприклад: *Питирич, еп. Пращизна духовная*. – Санкт-Петербург, 1721. – Арк. 342 (зв.)].

⁴⁶ Питання про опрісноки входило до кола тих питань, про які запекло сперечалися католики й православні. Принаймні полемічна література в Україні розпочинається з

антикатолицького трактату київського митрополита Леонтія (початок XI ст.), що має назву «Про опрісноки». Особливої гостроти суперечка про опрісноки набула в полемічних творах зламу XVI–XVII ст. Згадаймо, наприклад, що писав про це Стефан Зизаній: “...якая ест разность межи челоуѣком и трупом, такая естъ разность межи хлѣбом и опрѣсноком, бо яко тѣло без душѣ розумной, также и тѣсто без квасу и соли естъ мертво” [Зизаній С. Казаньє св. Кирила. – Вільно, 1596. – Арк. 44].

⁴⁷ Тут можна провести певні паралелі з просвітницькою ідеологією, зокрема українською. Згадаймо, як трохи перефразом Петро Лодій писав про забобони у своїй логіці: “Отсюда происходила упорная защита религии, в которой кто-нибудь родился и был воспитан и наставлен; отсюда мученики и дух преслѣдованія происходили” [Лодій П. Логическія наставленія, руководствующія к познанію и различенію истиннаго от ложнаго. – Санкт-Петербург, 1815. – С. 391].

⁴⁸ Парафраза Другої книги царств 22: 27 та Книги Псалмів 17 (18): 27. Пор.: со строптивѣимъ развратѣиша.

⁴⁹ Книга Йова 38: 20.

⁵⁰ Сковорода нав’язується тут до Книги Псалмів 67 (68): 14. Пор.: *Діще поснитѣ посредѣ прѣдѣлъ*. У Вульгаті в цьому вірші вжито слово *terminus*: “si dormieritis inter medios terminos”.

⁵¹ Книга Псалмів 84 (85): 12.

⁵² Неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 2: 12. Пор.: *Змѣто же ѡныа земли доброє*.

⁵³ Парафраза Євангелії від св. Луки 1: 45. Пор.: *и вѣженна вѣроваваша, ѡкѡ вѣдетъ совершеніе гѣгѡланнымъ єй ѡ гдѣ*.

⁵⁴ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 19: 26. Пор.: *ѡу вѣа же всѣа возмѡжна*.

⁵⁵ Сковорода має на думці слова: *и всплывѣ желѣзо* (Четверта книга царств 6: 6).

⁵⁶ Неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 19: 26. Пор.: *ѡу вѣа же всѣа возмѡжна*.

⁵⁷ Пор.: “Начал за здравие, а свел на (за) упокой” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 498, 648].

⁵⁸ Сковорода нав’язується тут до біблійних фраз на взір: *И рекѡхъ къ вамъ во время оное гл҃гола* (П’ята книга Мойсеева: Повторення Закону 1: 9).

⁵⁹ Четверта книга царств 6: 6.

⁶⁰ У рукопису: *обера*.

⁶¹ Камка – старовинна перська шовкова тканина з кольоровими візерунками. Пригадаймо російську приказку: “Кто в камке, кто в парче, а мы в холсту – по тому ж мосту” [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 585].

⁶² Див. прим. 866 до діалогу «Кольцо».

⁶³ Неточна цитата з Книги Йова 38: 36. Пор.: *Ктѡ же дѣлѣ єсть женѣмъ ткѣнѣа мѣдрѡсть, илѣи испещренѣа хитрѡсть*;

⁶⁴ Від лат. *auctor* – тут: ‘творець’.

⁶⁵ Очевидно, це контамінація віршів Четвертої книги царств 2: 5 (*раздѣлѣши ли, ѡкѡ днѣсь вѣзѣмѣтъ гдѣ*) та 2: 11 (*и вѣзѣтъ вѣсть илѣа вѣхромъ ѡкѡ на небо*).

⁶⁶ Четверта книга царств 2: 11.

⁶⁷ Можливо, Сковорода має на думці слова: *иже єсть гл҃гола вѣій* (Послання св. ап. Павла до ефесян 6: 17).

⁶⁸ Книга Псалмів 103 (104): 3.

⁶⁹ Парафраза Четвертої книги царств 2: 12. Пор.: *ѡтче, ѡтче, колѣсницѣ илѣва и конницѣ єгѡ*.

⁷⁰ Друга книга Мойсеева: Вихід 19: 4.

⁷¹ Сковорода має на думці слова: *Есть бо въ той дѣхъ разума стѣ, единородный, многочѣстный, тонкій* (Книга Премудрости Соломонової 7: 22).

⁷² Книга Псалмів 38 (39): 14.

⁷³ Послання св. ап. Павла до филип'ян 3: 21.

⁷⁴ Сковорода має на думці слова: *Тамъ возрацѣ ро҃гъ дѣдови* (Книга Псалмів 131 (132): 17).

⁷⁵ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 54 (55): 7. Пор.: *кто дастъ ми крилѣ;*

⁷⁶ Книга Псалмів 38 (39): 14.

⁷⁷ Сковорода має на думці слова: *Якоже ѿмалыя за стѣны и гонѣи вѣтры* (Книга Ісуса, сина Сирахового 34: 2).

⁷⁸ Можливо, Сковорода має на думці слова: *положихомъ лѣѣ надеждъ нашѣ и лѣю покрѣмса* (Книга пророка Ісаї 28: 15).

⁷⁹ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 1.

⁸⁰ Неточна цитата з Другого соборного послання св. ап. Петра 3: 5. Пор.: *Тайтса бо имѣ сѣ хотѣшымъ, яко неведѣ вѣша испѣрва.*

⁸¹ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 1.

⁸² Лат. *sententia* – 'думка, погляд, вираз'.

⁸³ Сковорода має на думці слова: *Въ той часъ изыдоша персты рѣки челоѣчи и писѣхъ протѣвѣ лампады на поваплѣнїи стѣны дома царѣва, и царь видаше персты рѣки пишѣща* (Книга пророка Даниїла 5: 5).

⁸⁴ Сковорода має на думці слова: *Иисъ же дола преклоныся, перстомъ писѣше на земли* (Євангелія від св. Івана 8: 6).

⁸⁵ Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 1: 2. Пор.: *и дѣхъ бжїи ношѣшеса верхѣ воды.*

⁸⁶ Сковорода має на думці пастуха Тітіра – персонажа Вергілієвих «Буколік». Про нього він згадував також у 23-ій байці циклу «Басни Харьковскія».

⁸⁷ *Вергілій*. Буколій, I, 6. У перекладі Миколи Зерова: "...мій бог послав мені втіху цю й радість" [Зеров М. Твори: У 2 т. – Київ, 1990. – Т. 1. – С. 197]. З-поміж улюблених Сковородою авторів ці слова Вергілія цитував Сенека в «Моральних листах до Луцілія» (LXXIII, 10), супроводивши їх таким коментарем: "І якщо почувати себе в такому великому боргу перед дарувальником того дозвілля, найвищий плід якого в тому, що 'Він і коровам моїм випасатись дозволив, як бачиш, / Вільно, й мені – на сільській, що лиш хочу, дуді награвати', – то наскільки вище цінитимемо те дозвілля, яке проводимо серед богів, яке прирівнює нас до богів?" [Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія / Переклав з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 253].

⁸⁸ Євангелія від св. Івана 8: 25.

⁸⁹ У Біблії далі: *съ наслѣдїемъ*.

⁹⁰ Книга Екклезіястова 7: 12.

⁹¹ Книга Екклесіястова 7: 4. Між частинами цитати в Біблії стоїть не крапка, а кома.

⁹² Книга пророка Ісаї 41: 27.

⁹³ Євангелія від св. Івана 5: 39.

⁹⁴ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 7: 24. Пор.: *не сдѣте на лица, но прѣвнѣи сдѣ сдѣте*. Див. також: *и не на лица зрѣши, но воистиннѣ пѣти бжїю оучиши* (Євангелія від св. Луки 20: 21); *не на лица зрѣтъ бѣ* (Дії св. апостолів 10: 34); *не на лица зрѣще имѣйте вѣрѣ гда нашего ииса хрїста славы* (Соборне послання св. ап. Якова 2: 1).

⁹⁵ *Вергілій*. Буколіки, VIII, 11.

⁹⁶ Памва Беринда тлумачив слово *преддверіє* як “ганок або сѣни” [Беринда П. Лексікон славеноросскій и имен толкованіє. – Київ, 1627. – Ст. 177].

⁹⁷ Сковородинська легенда про пустельника та птаха має за основу сюжет із популярного збірника «Велике зеркало», прототипом якого був укладений 1605 р. єзуїтом Йоаном Майором збірник «*Speculum magnum exemplorum*». Українські переклади цієї легенди відомі з XVIII ст. [див.: Хрестоматія давньої української літератури / Упор. О. І. Білецький. Вид. 2-е, випр. і доп. – Київ, 1952. – С. 574].

⁹⁸ Гр. *μυσταγωγός* – ‘той, хто вводить у таїнства, посвящає в містерії’.

⁹⁹ Зерно, що помирає та оживає, – популярний образ воскресіння. Див. прим. 136 до діалогу «Наркісс».

¹⁰⁰ П’ята книга Мойсеева: Повторення Закону 33: 27.

¹⁰¹ У старовірській мові є кілька слів, що означають “пророк”: *navi* (*nābî*), як-от у П’ятій книзі Мойсеевій: Повторення Закону 13: 1; *хозе* (*hōze*^h), як, припустімо, у Другій книзі царств 24: 11 чи в Книзі пророка Амоса 7: 12; *роє* (*rōʿe*^h), як у Першій книзі царств 9: 9. *Navi*, за етимологією, – це найперше “глашатай”, а *хозе* та *роє* – “провидець” (обидва ці слова утворені від синонімічних коренів зі значенням “бачити”). Сковорода, очевидно, мав на думці або якесь одне із цих слів, або й обидва.

¹⁰² Магами (гр. *μάγος*, з перс. *магуш*) називали жерців у Стародавньому Ірані та сусідніх із ним краях. Як свідчив Діоген Лаерцій (I, 6), “маги проводили час у служінні богам, жертвоприношеннях та молитвах...; розмірковували про ество та походження богів, вважаючи за богів вогонь, землю та воду...” [Діоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 65]. Загалом, говорячи про магів, волхвів, халдеїв та гімносфістів, Сковорода, мабуть, переказує початок першої книги «*Vitae philosophorum*» Діогена Лаерція (I, 1–10), де йдеться про зародження філософії [пор.: Діоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 63–66].

¹⁰³ Див. прим. 193 до діалогу «Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сіон».

¹⁰⁴ Халдеї – вавилонські жерці. Про халдеїв Діоген Лаерцій (I, 6) каже, що вони “займалися астрономією та пророкуванням” [Діоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 64].

¹⁰⁵ Гімносфісти – індійські брахмани, яких називали ще “голими мудрецами”. В Україні були здавна відомі з роману «Олександрія». А Діоген Лаерцій (I, 6) свідчив, що гімносфісти “говорили загадковими фразами, вчили шанувати богів, не чинити зла та вправлятися в мужності; гімносфісти зневажали навіть смерть...” [Діоген Лаертский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – Москва, 1979. – С. 64].

¹⁰⁶ Гр. *ἱερεὺς* – ‘жрець’.

¹⁰⁷ Ідеться про *софістів*. Дмитро Туптало пояснював це слово так: “...То бо нареченіє *софіста* в онія времена зѣло бысть честно, и изряднѣйшии философы тѣм бываху нарицаемы, якоже иногда Ліваній Софіста, знаемый святому Василю Великому” [Туптало Д. Книга житій святих. – Київ, 1700. – Арк. 91; пор.: Курціус Е.-Р. Європейська література і латинське середньовіччя / Переклав з нім. Анатолій Онишко. – Львів, 2007. – С. 236–237]. Щоправда, за часів Сковороди це слово було здебільшого пейоративом. Наприклад, Стефан Яворський говорив про “суємудріє софістов міра сего” [Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 355]. Зрештою, слово *софи* вживалося як синонім до слова *философы*, як-от у «Театроні» Івана Максимовича: “Свято царство, аще бы софи

царствовавали, / Или сами царіе философovali” [Максимович І. Θέατρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 210].

¹⁰⁸ Див. прим. 53 до діалогу «Бесѣда 1-я, нареченная Observatorium. (Сіон)».

¹⁰⁹ Гр. *ιεροφάντης* – ‘той, хто являє щось священне’; верховний жрець, який посвящав в Елевксинські містерії.

¹¹⁰ Як вважали старі українські богослови, справжня мудрість полягає в тому, щоб пізнавати Творця за його творивом. Феофан Прокопович, наприклад, писав: “Истинное бо слово Павлово или паче Божіе: ‘Невидимая его от создания міра творенми помышляема, видим суть и присносущная сила его и Божество’. И сію філософію свою сказал быти Антоній Великій, егда вопрошающим его языческим філософом, гдѣ суть книги его, показал на весь мір и рекл: ‘Сія есть книга моя’” [Прокопович Θ. Слово в недѣлю осмую на десять // Феофана Прокоповича, архієпископа Великаго Новаграда и Великих Лук... слова и рѣчи. – Санкт-Петербург, 1760. – Ч. 1. – С. 205].

⁽¹⁾ Гр. *πάμπαν* – ‘досконало, зовсім’.

¹¹¹ Див. прим. 222 до діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».

¹¹² Сковорода має на думці слова: *и ѿврати́ся ви́дѣти трѣ́пѣ льво́въ, и сѣ, ро́и пчѣ́л во о́устѣхъ льво́выхъ и мѣдѣ́* (Книга Суддів 14: 8).

¹¹³ Пісня над піснями 5: 16.

¹¹⁴ Друга книга царств 22: 12.

¹¹⁵ Це – емблематичний образ. Наприклад, у збірці «Symbola et emblemata» є два відповідні малюнки: 336-ий (“Tremorem injicio fortissimo. Приключая и сильнѣйшему трясение”) та 410-ий (“Veni vidi vici. Пріѣхал, видѣл, побѣдил”) [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 84–85, 104–105].

¹¹⁶ Про це писав, зокрема, Пліній Старший у своїй «Природознавчій історії» (VIII, 9).

¹¹⁷ Крутень – скручений жмут соломи, яким розпалюють вогонь.

¹¹⁸ Парафраза Євангелії від св. Івана 6: 63. Пор.: *плоть не пользуетъ ничто́же*.

¹¹⁹ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 3: 6.

¹²⁰ Можливо, Сковорода має на думці слова: *сѣ́етсѧ въ нѣ́мощи, воста́етъ въ си́лѣ* (Перше послання св. ап. Павла до коринтян 15: 43).

¹²¹ Пор.: “Да противная противными врачуются” [Номоканон, си ест Законоправилник. – Київ, 1629. – С. 27].

¹²² Незнищенність матерії та неможливість її “голою”, тобто безформного, існування – одна з аксіом схоластичних курсів натурфілософії. Скажімо, Касіян Сакович у «Трактаті про душу» писав: “Народження, як говорять філософи, відбувається через руйнування однієї речі для виникнення другої” [Сакович К. Трактат про душу // Пам’ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст. – Київ, 1988. – С. 484]. Пор., наприклад, відповідні міркування Феофана Прокоповича: “Бо коли одні [речі] гинуть, то інші виникають”; “...з народженням однієї [речі] завжди збігається руйнування іншої речі”; “...коли руйнується [одне] тіло й народжується нове...”; “...Бог створив природу так, щоб до виникнення чогось щось руйнувалось для того, щоб була матерія для майбутнього тіла, й навпаки, коли щось гине, то відразу виникає інше тіло, щоб матерія не залишилась голою й без форми, оскільки вона не може бути такою за своєю природою” [Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 121, 125, 127, 128]. Див. також емблематичний образ «Пальмовое дерево», що має такий підпис: “Единое умирает, а другое рождается. Uno avulso non deficit alter” [Емвлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 40–41].

¹²³ Сковорода говорить тут про *макрокосмос*, що його він уявляв безконечним у часі (тобто таким, який з'явився разом із часом) та просторі. Макрокосмос цікавить Сковороду не сам по собі, а передусім, як корелят *мікрокосмосу*, тобто людини, і Біблії. “Схожість структури великого та малого світу, – слушно зазначав Дмитро Чижевський, – є для Сковороди лише спеціальний випадок загальної згоди, паралелізму між різними сферами буття: не лише людина... виказує паралелізм із ‘великим світом’, але й Біблія. Дальша далекосяжна паралельність існує між Богом та людиною. Христологію можна перенести на ‘великий світ’. Антропологія виказує різноманітні пункти схожості з космологією. Таким чином виявляється, що наука про мікрокосмос є ніби лише одна глава з загальної науки про схожості та паралелізми в будові світу” [Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 150]. Отож, філософ говорить про макрокосмос здебільшого саме в оцій символічній стратегії.

¹²⁴ Див. прим. 101 до діалогу «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни».

¹²⁵ Гр. *ὑπόστασις* – ‘основа, ество’.

¹²⁶ Можливо, Сковорода має на думці слова: *и свѣтъ во тмѣ свѣтитсѧ* (Євангелія від св. Івана 1: 5).

¹²⁷ Платон. Теетет, 155e [див.: Платон. Собрание сочинений: В 4 т. – Москва, 1993. – Т. 2. – С. 208]. Серед українських філософів раніше ці слова цитував, наприклад, Феофан Прокопович: “‘Темними є ті, які вважають, що немає нічого [іншого], крім того, чого можна доторкнутись і помацати руками’, – каже Платон у «Теететі» [Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 142].

¹²⁸ Схожа думка лунала не раз, зокрема, у творах тих письменників, що їх добре знав Сковорода. Наприклад, Сенека писав у «Моральних листах до Луційя» (XXXVI, 11): “Приглянься до коловороту речей, які спішають до своїх витоків: побачиш, що в цьому світі ніщо не пропадає – все своєю чергою то вгору йде, то додолу” [Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луційя / Переклад з латини Андрій Содомора. – Київ, 2005. – С. 134].

¹²⁹ Думку про вічність матерії Сковорода міг узяти, скажімо, з поеми Лукреція «Про природу речей» (I, 239). Пор.: “...nisi materies aeterna”. У перекладі Андрія Содомори: “...коли скрізь є матерія вічна” [Тім Лукрецій Кар. Про природу речей / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1988. – С. 31]. Крім того, ідея преекзистенції матерії характерна для Філона, Климента Олександрійського, Орігена, Василя Великого, Августина та інших. Про це докладно писав Дмитро Чижевський у 8-му параграфі книги «Філософія Г. С. Сковороди», який має назву «Materia aeterna» [див.: Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 89–94]. Зрештою, і киево-могилянські професори підкреслювали як визначальні риси матерії її “непороджуваність і незнищенність” [Кониський Г. Філософія природи, або Фізика // Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 35].

¹³⁰ Див. прим. 92 до циклу «Сад божественных пѣсней».

¹³¹ Див. прим. 673 до діалогу «Кольцо».

¹³² Див. прим. 674 до діалогу «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни».

¹³³ Про зороастризм див.: Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи / Пер. с англ. И. М. Стеблин-Каменского. – Москва, 1988, – а про роль зороастризму в українській традиції: Забужко О. Notre Dame d’Ukraine. Українка в контексті міфологій. – Київ, 2007.

¹³⁴ Фраза *дѣнь гдѣнь* не раз зустрічається в Біблії – уперше в Другій книзі Ездри 9: 52.

¹³⁵ Перше послання св. ап. Павла до коринтян 8: 4.

¹³⁶ Схожі міркування старі українські богослови висловлювали тоді, коли мова заходила про *ідоли*, тобто образи поганських богів, які, як казав Стефан Яворський, “по веществу суть нѣчто, по образительству же суть ничтѣ” [Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 79].

¹³⁷ “Джерело” – одне з традиційних Божих імен. Згадаймо для прикладу поезію Боеція (Розрада від філософії IV. Мб): “Високотронний владар тим часом / Віжки напнувши, світом керує – / Пан і Творець, Джерело і Начало, / Законодавець, Суддя справедливий” [Боецій С. Розрада від філософії / Пер. з лат. А. Содомори; передм. В. Кондзьолки. – Київ, 2002. – С. 119], богословські трактати Роберто Белларміно [див.: Беллармин Р. Руководство к богопознанию по лѣствицѣ сотворенных вещей. – Москва, 1783. – С. 82–96], православний молитвослов (“Благослове еси, Господи Боже вседержителю, источниче благих...” [Могила П. Євхологон, або Молитвослов или Требник. – Київ, 1646. – С. 65]) або «Шестоднев» [див.: Шестоднев. – Чернігів, 1749. – Арк. 12, 19, 32, 202, 232]. Про Бога-“джерело” (“источник”) ідеться також у творах Віталія Дубенського [див.: Діоптра, сирѣч Зерцало, або Изображеніе извѣстное живота челоуѣческаго в мирѣ. – Кутейно, 1654. – Арк. 88, 135], Кирила Ставровецького [див.: Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богословіи. – Унів, 1692. – Арк. 6], Івана Максимовича [див.: Максимович І. Θεάτρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком. – Чернігів, 1708. – Арк. 237; Максимович І. Богомыслие. – Чернігів, 1710. – Арк. 37] та інших. Крім того, це був поширений емблематичний образ [див.: Чижевський Д. Філософія Г. С. Сковороди / Підготовка тексту й переднє слово проф. Леоніда Ушкалова. – Харків, 2004. – С. 61].

¹³⁸ Див. прим. 5 до циклу «Сад божественных гѣсней».

¹³⁹ Це – емблематичний образ. Наприклад, у збірці «Symbola et emblemata» є малюнок «Каменная гора, морем окруженная» (№ 462) з таким підписом: “Неподвижно смотрю на свирѣпѣющія волны. Опочиваю на постоянствѣ. Immotus consurrere vidi” [Емлемы и символы избранные. – Санкт-Петербург, 1788. – С. 116–117].

¹⁴⁰ Див. прим. 16 до циклу «Сад божественных гѣсней».

¹⁴¹ Див. прим. 1 до поезії «De sacra caena, seu aeternitate».

¹⁴² Євангелія від св. Івана 1: 1.

¹⁴³ Євангелія від св. Івана 1: 1.

¹⁴⁴ Євангелія від св. Івана 1: 1.

¹⁴⁵ Євангелія від св. Івана 1: 1. Старі українські богослови, звісно, не визнали б рації за таким тлумаченням. Згадаймо, як різко негативно Захарія Копистенський поцінував спробу раціоналістичного “випрямлення” першого вірша Іванової Євангелії з боку Мартіна Чеховича, який “...вымыслил свой выклад новый тыми словы: ‘На початку была мова о Месіяшѣ, а была у Бога, же ся о ню Бог сам с продками нашими умаял’. Але и той выкрут его явне ест не слушный и противный евангелисту Іоанну. Бо Іоанн святыи не написал так, як Чехович смѣл написати..., але только написал: ‘На початку было Слово, и Слово было у Бога’” [Книга о вѣрѣ. – Київ, 1620. – С. 62–63].

¹⁴⁶ Вексель (нім. *der Wechsel* – ‘розмін, обмін’) – письмове боргове зобов’язання.

¹⁴⁷ Асигнація (від лат. *assignatio* – ‘призначення’) – паперові гроші. У Російській імперії з’явилися в 1769 р.

¹⁴⁸ Євангелія від св. Івана 1: 2.

¹⁴⁹ Слово *Λόγος* фігурує в перших віршах Євангелії від св. Івана на позначення другої Божої іпостасі.

¹⁵⁰ Євангелія від св. Івана 1: 3.

¹⁵¹ Див. прим. 153 до діалогу «Бесѣда, нареченная двое».

¹⁵² Євангелія від св. Івана 1: 4.

¹⁵³ Ця стара думка за часів Сковороди була узвичаєною. Наприклад, Феофан Прокопович у своєму курсі натурфілософії писав: "...про Землю говоримо, що її Бог створив більш як сім тисяч років тому..." [Прокопович Ф. Натурфілософія, або Фізика // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 309].

¹⁵⁴ На думку Сковороди, вчинена "из тайнообразных фигур, притчей и подобій", Біблія є рятівним плетивом образів Абсолютного. Сам невидимий Бог, перетворюючись на чуттєві образи книг Святого Письма, дозволяє обтяженій плоттю людині збагнути єство Абсолютного. При тому Сковорода розглядає біблійні образи-"фігури" передовсім як емблеми Божої правди. У структурі "символічного світу", так само, як і в людині та макрокосмосі, Сковорода розрізняє матерію і форму, розглядаючи які, він послуговується ноематичними універсалами *тип (фігура)*, *антитип* та *архетип*, що ними богослови зазвичай окреслювали сенс "префігурації" [див.: Erdmann E. von. Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794). – Köln; Weimar; Wien, 2005. – S. 363–383].

¹⁵⁵ Перша книга Мойсеєва: Буття 1: 1.

¹⁵⁶ Андрій Ковалівський подав такий коментар до цієї фрази: "Під 'елогім' первісно в Біблії розуміли багато богів. Але множина має в семитських мовах форму збірності..., а тому і дієслово в однині. В арабській мові це правило (хоча одушевлені якраз виключення). Так само вживання члена ще не вказує, що крім 'цього' неба існує ще якесь інше, як розуміє це місце Сковорода" [Ковалівський А. П. Григорій Сковорода: дослідження і переклади. – Харків, 2007. – С. 19]. Власне кажучи, "боги"-*ʾēlōhîm* у Книзі Буття 1: 1 – це множина від *ʾēlōh*, Бог. Слово *елогім* послідовно вживається на позначення як багатьох богів, так і одного бога (причому не лише Яхве). Вживання форми множини в значенні однини (дієслово "створив" при іменникові *ʾēlōhîm* стоїть в однині – *bārāʾ*) заведено трактувати як *pluralis maiestatis* [див.: The Interpreter's Dictionary of the Bible. – Nashville, 1989. – Vol. 2. – P. 413–414].

¹⁵⁷ Магдалина Ласло-Куцок коментувала цю фразу так: "Слово 'небо' в давньоєврейській мові – це іменник у двоїні – 'шамайм', вживане у мові їдиш слово 'гімел' [*der himl*] – німецьке, а не давньоєврейське. Слово 'я' – це хіба скорочена назва Бога, але в жодному разі не зі значенням 'цей', як його перекладає Сковорода, – 'ке' може означати 'щоб', а не 'і', 'тарец' – це, може, 'та-арец' [*hāʾāreš*] – давньоєврейське слово зі значенням 'земля' ('арец') із визначальним препозитивним артиклем 'та'. Може, в певних містичних текстах хасидизму, коли їдиш вживався на рівні з давньоєврейською, перемішуючи слова двох мов, це речення може означати: 'Бог – небо, тому що Бог – земля'" [Ласло-Куцок М. Апофеоз світла у творчості Григорія Сковороди // Ласло-Куцок М. Боги світла і боги темряви. – Бухарест, 1994. – С. 93–94]. Тим часом Андрій Ковалівський уважав, що слово "кѣ" – це хибно прочитаний видавцями єднальний сполучник "въ", тобто "і, та" [див.: Ковалівський А. П. Григорій Сковорода: дослідження і переклади. – Харків, 2007. – С. 206 (прим.)]. Однак в автографі таки ж чітко написано "кѣ".

¹⁵⁸ Див. прим. 144 до діалогу «Наркісс».

¹⁵⁹ Книга Псалмів 18 (19): 2.

¹⁶⁰ Див. прим. 556, 962 до діалогу «Кольцо».

¹⁶¹ Неточна цитата з Книги Псалмів 18 (19): 4. Пор.: **Не сѣть рѣчи, ниже словеса.**

¹⁶² Перша книга Мойсеєва: Буття 1: 1.

¹⁶³ Трохи неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 1: 2. У Біблії останнє слово має форму: **небстрбена**.

¹⁶⁴ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 2.

¹⁶⁵ Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 1: 2. Пор.: **и дхъ вѣтъ ношашесѧ верхъ воды**.

¹⁶⁶ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 2.

¹⁶⁷ Слово *фабрика* в схожих контекстах (*mundi fabrica*) можна знайти, скажімо, в Августина Стойхуса, Піко делла Мірандоли, Ніколая Кузанського та інших [див.: *Erdmann E. von. Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794).* – Köln; Weimar; Wien, 2005. – S. 306]. Вживали його й українські автори, наприклад, Іпатій Потій: “...świata dziwney Fabryki” [*Pociey H. Kazania i homilie.* – Rozzaiów, 1788. – S. 616]. За часів Сковороди воно могло вживатися і як синонім до слова *вириб*, наприклад, у фразі “дворянин нової фабрики” [Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века. – Москва, 1952. – Т. II. – С. 330].

¹⁶⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 3.

¹⁶⁹ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 3.

¹⁷⁰ Бог-сонце – традиційний образ у старій українській літературі. Наприклад, Кирило Ставровецький писав про Бога, що він є “розумное солнце, жрудло и творец всякой свѣтлости видимои и не видимои” [*Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богословія.* – Унів, 1692. – Арк. 70 (зв.); пор.: *Галатовський І. Месія правдивый.* – Київ, 1669. – Арк. 102 (зв.)], Лазар Баранович уподібнював сонячний круг до Бога-Отця, сонячне проміння – до Бога-Сина, сонячне тепло – до Бога-Духа [див.: *Баранович Л. Меч духовный.* – Київ, 1666. – Арк. 75], а переходом автори книги «Начатки догмато-нравоучительнаго богословія» стверджували, що світлість творива – це не що інше, як віддзеркалена світлість Творця: “якоже бо месяц всю яснують не сам от себе, но от солнца имѣет, так и создание всю честь и славу свою от Господа Бога приѣмлет” [Начатки догмато-нравоучительнаго богословія. – Почаїв, 1770. – С. 431].

¹⁷¹ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 18 (19): 5. Пор.: **въ солнцѣ положи селеніе своє**.

¹⁷² Перша книга Мойсеева: Буття 1: 3.

¹⁷³ Парафраза Книги пророка Іоїля 2: 16. Пор.: **да изыдетъ женихъ ѿ лѣжа своего, и невѣста ѿ чертога своего**.

¹⁷⁴ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 4.

¹⁷⁵ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 4.

¹⁷⁶ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 5.

¹⁷⁷ Див.: Перша книга Мойсеева: Буття 1: 5.

¹⁷⁸ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **ѡко стѣ есть день гдѣни нашимъ, и не печалитсѧ, ѡбо радость гдѣна сѣа есть сила наша** (Книга Неемії 8: 10).

¹⁷⁹ Можливо, Сковорода має на думці слова: **ѡдинъ день предъ гдѣмъ ѡко тысяща лѣтъ** (Друге соборне послання св. ап. Петра 3: 8).

¹⁸⁰ Неточна цитата з Книги Йова 38: 19. Початок вірша звучить так: **Въ коей же земли вселѣтсѧ свѣтъ, тмѣ...**

¹⁸¹ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 29 (30): 6. Пор.: **вечеръ водворѣтсѧ плачь, и зѡтѣра радость**.

¹⁸² У Книзі Йова 3: 5 є фраза **тмѣ и сѣнь смертнаѧ**.

¹⁸³ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **данъ есть сщымъ въ горестѣ свѣтъ и сщымъ въ волѣзнѣхъ дшамъ живѣтъ** (Книга Йова 3: 20).

¹⁸⁴ Книга пророка Аввакума 3: 8.

¹⁸⁵ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 112 (113): 4. Пор.: *נֹאדַּ נִסֵּי סִלְבָּה עֲרֹו*.

¹⁸⁶ Див. прим. 17 до циклу «Басни Харьковскія».

¹⁸⁷ Див. прим. 16 до циклу «Басни Харьковскія».

¹⁸⁸ Трохи неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 2: 8. Останнє слово має форму: *וְסֹבֵבָהּ*.

¹⁸⁹ Памва Беринда тлумачив слово *нырище* як “с пѣску домок, ямка, гнѣздо” [Беринда П. Лексикон славеноросскій и имен толкованіе. – Київ, 1627. – Ст. 149].

¹⁹⁰ Трохи неточна цитата з Четвертої книги Мойсеевої: Числа 24: 5. Пор.: *כֹּל דֹּבְרִי דְבִינִי תְּבוֹי, יִאֲכַלְכֶּ, וְיִכְצִי תְּבוֹל, יִינִי*.

¹⁹¹ Див.: Перша книга царств 25: 18, наст.

¹⁹² Перша книга Мойсеева: Буття 49: 11.

¹⁹³ Четверта книга Мойсеева: Числа 18: 19.

¹⁹⁴ Ідеться про *буквальний* сенс Святого Письма, що його старі українські богослови позначали як “власный”, “истинный”, “исторический”, “исторіальний”, “лѣтеральный”, “писменный”, “повѣствовательный”, “простый”, “свѣтлый”, “тѣлесный”, “явственный” тощо.

¹⁹⁵ Сковорода має на думці *тропологічний* (моральний) сенс Святого Письма, “коли правда, яку прообразно виражує Св. Письмо, відноситься до того, як маємо поступати (ad recte operandum)” [Лаба В. Біблійна герменевтика. Вид. 2-е. – Рим, 1990. – С. 27].

¹⁹⁶ Старі українські богослови найчастіше послугоувалися так званою “чотирисенсовою” (“почвірною”) методою тлумачення Святого Письма [див.: Ушкалов Л. Біблійна герменевтика // Ушкалов Л. Світ українського бароко: філологічні етюди. – Харків, 1994. – С. 19–30]. Отож, вони розрізняли *буквальний* і *таємний* сенси Біблії, останній з яких своєю чергою “раздѣляется на различные толкованій образы, а именно на три, яже греческим языком глаголются: аллигорія, анагоги, тропологія”, згідно з трьома “богословськими” цнотами – вірою, надією та любов’ю: “Аллигорія согласует вѣрѣ, анагоги – надеждѣ, тропологія – любви” [Туптало Д. Розыск о расколнической брынской вѣрѣ. – Київ, 1748. – Арк. 315 (зв.)]. Очевидно, що українські автори наслідують тут західних католицьких богословів [див., зокрема: Lewin P. Drama and Theater at Ukrainian Schools in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: The Bible as Inspiration of Images, Meanings, Style and Stage Productions // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – Vol. VIII. – № 1/2. – P. 94], – досить пригадати бодай відповідні міркування Томи Аквінського [див.: Thomas Aquinas. Summa totius theologiae. – Lugduni, MDCCI. – P. 1. – Vol. 1. – P. 27] або Томаша Млодзяновського [див.: Młodzianowski T. Kazania i homilie na niedziele doroczne, także święta uroczyste. – Poznań, 1681. – T. 1. – S. 77], чиї твори були добре знані в Києво-Могилянській академії [див.: Cracraft J. Theology at the Kiev Academy during its Golden Age // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – Vol. VIII. – № 1/2. – P. 75]. Тим часом Сковорода тлумачить *буквальний* та *моральний* сенси Біблії тільки як проблему стилістики, тобто як свого роду образну ширму, що приховує потаємні сенси.

¹⁹⁷ Перша книга Мойсеева: Буття 49: 27.

⁽²⁾ У Вульгаті: “Manhu? (quod significat): ‘Quid est hoc?’” (Друга книга Мойсеева: Вихід 16: 15).

⁽³⁾ Пор.: *וְזָרְקִישׁהּ גַּם תֹּדֹוּ שִׁינוֹעַ יִיִלְעֻו, רַבְּשָׁה דְרָגִלְךָ כֹּו דְרָגִלְךָ: כִּתּוֹב עֲסֵת סֵי*; (Друга книга Мойсеева: Вихід 16: 15).

⁽⁴⁾ Див. прим. 179 до діалогу «Бесѣда 2-я, нареченная Observatorium. Specula. Еврейски: Сіон».

¹⁹⁸ Усеосяжна сковородинська алегореза Святого Письма відбігає від узвичаєних методик його інтерпретації. Наприклад, українські богослови старої доби завжди зважали на те,

що далеко не все в біблійному тексті “требує толкування, не тожко та, яке не всякому суть уразумителна” [Туптало Д. Розыск о расколнической брынской вѣрѣ. – Київ, 1748. – Арк. 305–305 (зв.); пор.: Smotryc'kyj M. Exethesis, abo Expostulatia. – Lwów, 1629. – К. 35; Prokopowicz Th. Christianae Orthodoxae Theologiae. – Lipsiae, MDCCCLXXXII. – Vol. 1. – P. 155, 159]. Недаром Стефан Яворський, розмірковуючи над питанням: “Кое Священное Писаніє єсть явственное и кое примрачное?”, – тобто що тут варто розуміти “фігуратно”, а що тільки буквально, зазначав: “Все Священное Писаніє может раздѣлиться на четыре части. В первой части полагаем книги історическая, якоже суть книги Бытія, Исхода, Числ, Второзаконія, Ісуса Навіна, Судей израилевых, Царств, Параліпоменон, Ездры, Іудити, Товіи, Есѣиры, Маккавеов. От Новаго Завѣта: четыре Євангелія и Дѣянія апостольская. Во второй части полагаем книги пророческія, якоже Ісаиї, Іереміи, Іезекиїля, Даніїла и прочіих двенадесят пророк менших... От Новаго Завѣта Апокаліпсис. В третей части полагаем таинства вѣры, наипаче о Пресвятѣй Троицѣ, о Воплощеніи Сына Божія и прочая. В четвертой части полагаем заповѣди и нравоученія о добродѣтелях и о прегрѣшеніях. В первом убо ряду и четвертом [тих, що підлягають лише *буквальному та моральному тлумаченню*], аще и не велик мнится быти труд и примрак в разумѣніи, обаче яке суть во втором и третієм ряду [тих, що підлягають також *алегоричному й анагогічному тлумаченню*], веліє имут покровеніє и к разумѣнію неудобства, сирѣчь в пророчествах и тайнах вѣры. Тая бо суть паче ума челоуѣческаго, ниже постизателна нами суть, развѣ в гаданіи...” [Яворський С. Камень вѣры. – Київ, 1730. – С. 745]. З огляду на це жодне “фігуратне” тлумачення не може слугувати за підставу правд віри: “theologia parabolica non est argumentativa” [Delineatio hermeneuticae sacrae ad usum studiosorum Sacrae Scripturae accommodata. – Petropoli, 1828. – P. 29].

¹⁹⁹ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 1.

²⁰⁰ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 1.

²⁰¹ Сковорода має на думці слова: прешдольѣ паче бл҃гвѣніѧ горѣ пребывающихъ ѿ бл҃гвѣніѧ холишвѣ вѣчныхъ: вѣдѣтъ на главѣ іѡсифовѣ ѿ на версѣ (главы) братіи, ѿниже ѡбладаше (Перша книга Мойсеева: Буття 49: 26).

²⁰² П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 33: 15.

²⁰³ Парафраза П'ятої книги Мойсеевої: Повторення Закону 33: 13. Пор.: **И** іѡсифови рече: **Ѡ** бл҃гвѣніѧ гдѣна землѧ егѡ.

²⁰⁴ Сковорода має на думці слова: **Ѡ**баче бѣтъ сокрѣшитъ главѣ врагѡвъ своїхъ, вѣрхъ влѣсъ преходѣщихъ въ прегрѣшеніихъ своихъ (Книга Псалмів 67 (68): 22).

²⁰⁵ Книга Псалмів 67 (68): 10.

²⁰⁶ Книга Йова 38: 32.

²⁰⁷ Неточна цитата з Книги Ісуса Навіна 10: 12–13. Пор.: да стѣнетъ солнце прѣмш гавѡнѡ, ѿ лѣна прѣмш дѣври елѡнѡ. **И** стѣ солнце ѿ лѣна.

²⁰⁸ Євангелія від св. Матвія 2: 9.

²⁰⁹ Мабуть, це початок вірша 6: 2 з Другого послання св. ап. Павла до коринтян. Пор.: **С**ѣ ннѣ врѣмѧ бл҃гопріѣтно, сѣ ннѣ дѣнь спнїѧ.

²¹⁰ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 1.

²¹¹ Євангелія від св. Івана 19: 30.

²¹² Євангелія від св. Івана 1: 1.

²¹³ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 1.

²¹⁴ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.

²¹⁵ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 1.

²¹⁶ Євангелія від св. Івана 19: 30.

- ²¹⁷ Книга Псалмів 38 (39): 14.
- ²¹⁸ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 118 (119): 82. Пор.: *нзчѣзѡша ѡчи мои*.
- ²¹⁹ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 54 (55): 7. Пор.: *кто даѣтъ ми крилѣ*;
- ²²⁰ Книга пророка Ісаї 34: 4; Євангелія від св. Матвія 24: 29.
- ²²¹ Євангелія від св. Матвія 24: 29; Євангелія від св. Марка 13: 24.
- ²²² Книга пророка Ісаї 34: 4. Пор.: Апокаліпсис 6: 14.
- ²²³ Євангелія від св. Івана 19: 30.
- ²²⁴ Сковорода має на думці слова: *И сѣ, завѣса церковная раздрѣса на двѣ сѣ вышнѣго крѣпа до нѣжнѣго* (Євангелія від св. Матвія 27: 51; пор.: Євангелія від св. Марка 15: 38; Євангелія від св. Луки 23: 45).
- ²²⁵ Пісня над піснями 2: 11.
- ²²⁶ Трохи неточна цитата з Пісні над піснями 2: 12. Пор.: *цвѣти ѡвѣшасѣ на землѣ, вѣрѣмѣ ѡбѣрѣзанѣа припѣѣ*.
- ²²⁷ Євангелія від св. Івана 19: 30.
- ²²⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.
- ²²⁹ Четверта книга Мойсеева: Числа 24: 9.
- ²³⁰ Перша книга Мойсеева: Буття 49: 33.
- ²³¹ Перша книга Мойсеева: Буття 50: 13.
- ²³² Сковорода має на думці слова: *Сокѣтъ же сотворше, кѣпѣша ѣмѣ село скѣдѣльничю, въ погребѣнѣ страннѣмѣ: тѣмѣже наречѣса село то село крѣве, до сегѡ дне* (Євангелія від св. Матвія 27: 7–8).
- ²³³ Неточна цитата з Книги Йова 38: 19. Пор.: *Въ коей же землѣ вселѣетсѣ свѣтъ, тѣмѣ же коѣ ѣсть мѣсто*;
- ²³⁴ Трохи неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 2: 3. Пор.: *И блѣвѣ бѣтъ дѣнь седмѣй*.
- ²³⁵ Книга Псалмів 18 (19): 5.
- ²³⁶ Сковорода має на думці слова: *сѣбѣѡта покой сѣтъ гѣдѣ* (Друга книга Мойсеева: Вихід 16: 23; 31: 15).
- ²³⁷ Лат. *jubilaeus annus* ("ювілейний рік") – рік звільнення, відпущення; кожен п'ятдесятий рік.
- ²³⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 3.
- ²³⁹ Книга Псалмів 18 (19): 2.
- ²⁴⁰ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 18 (19): 3. Пор.: *Дѣнь днѣ ѡрыгѣетъ глаголѣ, ѣ ноцѣ ноцѣ возвѣщѣетъ радѣмѣ*.
- ²⁴¹ Перша книга Мойсеева: Буття 1: 5.
- ²⁴² Парафраза Другої книги Мойсеевої: Вихід 16: 23; 31: 15. Пор.: *сѣбѣѡта покой сѣтъ гѣдѣ*.
- ²⁴³ Євангелія від св. Марка 16: 2.
- ²⁴⁴ Парафраза Євангелії від св. Марка 16: 2. Пор.: *сѣлѡ забѣтра*.
- ²⁴⁵ Євангелія від св. Марка 16: 2.
- ²⁴⁶ Парафраза Євангелії від св. Матвія 19: 26. Пор.: *ѡу бѣа же всѣ возмѡжна*.
- ²⁴⁷ Книга пророка Ісаї 50: 4.
- ²⁴⁸ Парафраза Книги Псалмів 36 (37): 6. Пор.: *И нзвѣдѣтъ ѣкѡ свѣтъ прѣвдѣ твоѡ ѣ сѣдѣѣ твоѡ ѣкѡ полѣдне*.
- ²⁴⁹ Неточна цитата з Пісні над піснями 1: 6. Пор.: *гѣѣ почивѣши въ полѣдне*;
- ²⁵⁰ Книга пророка Захарії 9: 11.
- ²⁵¹ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Матвія 27: 52. Перше слово має форму: *грѣбѣ*.
- ²⁵² Книга пророка Захарії 4: 10.
- ²⁵³ Книга пророка Захарії 4: 2.

- ²⁵⁴ Неточна цитата з Книги пророка Захарії 4: 6. Пор.: сїє слово гдѣне къ зоровавелю гдѣ: не въ силѣ велицѣй, ни въ крѣпости, но въ дѣѣ моѣмъ, гдѣть гдѣ вседержитель.
- ²⁵⁵ Очевидно, це парафраза Книги пророка Єзекїїля 43: 11. Пор.: иꙗхѡды єгѡ и вхѡды єгѡ.
- ²⁵⁶ Книга Псалмів 23 (24): 1. Див. також: П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 33: 13.
- ²⁵⁷ Книга пророка Захарії 4: 10.
- ²⁵⁸ Сковорода має на думці слова: **Всѣ** же тѣлесѣ ѡхъ и хребты ѡхъ, и рѣцѣ ѡхъ и крѣпа ѡхъ и колѣса пѣла ѡчѣсъ ѡкрестъ четырёхъ колѣсъ (Книга пророка Єзекїїля 10: 12).
- ²⁵⁹ Парафраза Четвертої книги царств 19: 15. Пор.: и молиꙗ єзекїа прѣд гдѣмъ и рече: гдѣ бже ѡйлеꙗ, сѣдѣи на херувїмѣхъ.
- ²⁶⁰ Четверта книга царств 19: 16.
- ²⁶¹ Третя книга царств 8: 29.
- ²⁶² Неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 43: 29. Пор.: **Воззрѣвъ** же ѡчїма своїма іѡсифъ, видѣ вѣнїамина.
- ²⁶³ Сковорода має на думці слова: **Венїаминъ** вѡлкъ хїщникъ, рѣнѡ їасть єще и на вѣчеръ даѣтъ пїщ (Перша книга Мойсеева: Буття 49: 27).
- ²⁶⁴ Парафраза Книги Псалмів 58 (59): 7, 15. Пор.: **Возвратѣтсѣ** на вѣчеръ, и взлѣдѣтъ їакоу пѣсъ, и ѡбѣдѣтъ гдѣдъ.
- ²⁶⁵ Книга пророка Ісаї 1: 15.
- ²⁶⁶ Книга Псалмів 89 (90): 14.
- ²⁶⁷ Євангелїя від св. Луки 19: 5.
- ²⁶⁸ Книга Псалмів 35 (36): 10.
- ²⁶⁹ Книга Псалмів 118 (119): 164.
- ²⁷⁰ Трохи неточна цитата з Пісні над піснями 1: 14; 4: 1. Останнє слово має форму: голѣбїнѣ.
- ²⁷¹ Пісня над піснями 2: 17; 4: 6.
- ²⁷² Неточна цитата з Пісні над піснями 1: 6. Пор.: гдѣ починаѣши въ полѣднѣ;
- ²⁷³ Пісня над піснями 2: 14.
- ²⁷⁴ Книга пророка Ісаї 35: 6.
- ²⁷⁵ Неточна цитата з Книги пророка Ісаї 2: 11. Пор.: **Очи** во гдѣни высоцы, человекъ же смиренъ.
- ²⁷⁶ П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 33: 3.
- ²⁷⁷ Див. прим. 16 до циклу «Басни Харьковскія».
- ²⁷⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 49: 9.
- ²⁷⁹ Перша книга Мойсеева: Буття 49: 12.
- ²⁸⁰ П'ята книга Мойсеева: Повторення Закону 33: 17.
- ²⁸¹ Неточна цитата з Книги Йова 39: 27. Пор.: **Твоїмъ** же ли повелѣнїемъ возноситсѣ ѡрѣлъ.
- ²⁸² Друга книга Мойсеева: Вихід 19: 4.
- ²⁸³ Книга Йова 7: 8.
- ²⁸⁴ Книга пророка Єзекїїля 10: 11.
- ²⁸⁵ Книга пророка Єзекїїля 10: 10.
- ²⁸⁶ Очевидно, Сковорода має на думці ті окреслення *сонця*, які є, наприклад, у славетному орфічному гімні «Геліосу»: “всєвічне око”, “небесний світоч”, “біжучий вогонь”, “око, що обходить світ”, “око справедливості”, “світло життя” тощо [див.: Античные гимны / Составление и общая редакция А. А. Тахо-Годи. – Москва, 1988. – С. 188].
- ²⁸⁷ Див. прим. 29 до діалогу «Потоп зміин».
- ²⁸⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.

³¹⁶ Одне зі значень імені *Самсон* – “малое солнце” [Беринда П. Лексикон славеноросскій и имен толкованіе. – Київ, 1627. – Ст. 451].

³¹⁷ Євангелія від св. Луки 24: 31.

³¹⁸ Трохи неточна цитата з Книги Псалмів 144 (145): 15. Останнє слово має форму: **благовре́менїи**.

³¹⁹ Книга Йова 7: 8.

³²⁰ Див.: **Бѣхъ** же **ѡдшихъ** **ѡкѡ** **четыре** **тысѡцы** (Євангелія від св. Марка 8: 9).

³²¹ Див.: **И** **взѡ** **ѡкѡ** **пѡтъ** **тысѡць** **мѡжей** (Книга Ісуса Навина 8: 12); **И** **падѡша** **ѡ** **сѡщихъ** **при** **нѡканѡрѣ** **ѡкѡ** **пѡтъ** **тысѡць** **мѡжей** (Перша книга маккавейська 7: 32); **ѡдшихъ** же **ѡѣ** **мѡжей** **ѡкѡ** **пѡтъ** **тысѡць** (Євангелія від св. Матвія 14: 21); **Бѣше** же **ѡдшихъ** **хлѣвы** **ѡкѡ** **пѡтъ** **тысѡць** **мѡжей** (Євангелія від св. Марка 6: 44); **Бѣхъ** **ѡ** **мѡжей** **ѡкѡ** **пѡтъ** **тысѡць** (Євангелія від св. Луки 9: 14); **Возлеже** **ѡубѡ** **мѡжей** **числѡмъ** **ѡкѡ** **пѡтъ** **тысѡць** (Євангелія від св. Івана 6: 10); **бысть** **числѡ** **мѡжей** **ѡкѡ** **тысѡць** **пѡтъ** (Дії св. апостолів 4: 4).

³²² Неточна цитата з Першої книги Мойсеевої: Буття 15: 16. Пор.: **ѡ** **четвертѣмъ** же **рѡдѣ** **возвратѣтсѡ**.

³²³ Книга Йова 5: 19.

³²⁴ Див. прим. 253 до діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».

³²⁵ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.

³²⁶ Книга Псалмів 103 (104): 2.

³²⁷ Фразу **и предложєніє** **хлѣбѡвъ** узято з Послання св. ап. Павла до євреїв 9: 2.

⁽⁶⁾ Фраза **и кто мѡ** **нѣсмъ** зринає в Біблії двічі: у Книзі Йова 7: 8 та в Євангелії від св. Івана 17: 11.

⁽⁷⁾ Див. прим. 42 до діалогу «Сумфонія, нареченная Книга Асханъ».

³²⁸ Дії св. апостолів 10: 13.

³²⁹ Послання св. ап. Павла до євреїв 13: 10.

³³⁰ Книга Псалмів 35 (36): 9.

³³¹ Перша книга Мойсеева: Буття 43: 34.

³³² Неточна цитата з Послання св. ап. Павла до євреїв 13: 10. Пор.: **Имамы** (же) **ѡлтѡръ**.

³³³ Очевидно, це парафраза Дій св. апостолів 10: 15; 11: 9. Пор.: **ѡже** **ѡѣ** **ѡѣтилъ** **ѣсть**, **ты** **не** **сквернѡ**.

³³⁴ Можливо, це парафраза Першого послання св. ап. Павла до коринтян 1: 29. Пор.: **да** **не** **похвалѣтсѡ** **всѡка** **плѡтъ** **прѣдъ** **ѡѡмъ**.

³³⁵ Євангелія від св. Марка 14: 24. Див. також: **сѡ** **ѡ** **ѣсть** **крѡвъ** **мѡѡ**, **нѡѡгѡ** **завѣта** (Євангелія від св. Матвія 26: 28).

³³⁶ Євангелія від св. Луки 2: 12.

³³⁷ Євангелія від св. Матвія 28: 7.

³³⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.

³³⁹ Сковорода має тут на думці Послання св. ап. Павла до євреїв 1: 14, де янголи названі “служебными духами” (**сѡлѣбнѡи** **дѡси**). В одній старій українській учительній Євангелії сказано, що янголи названі “служебными духами”, тому що “учинены су на службу людем” [Нятовские поучения. Факсимильное воспроизведение текста по изданию А. Л. Петрова с вводной статьей Ласло Дэже / Под редакцией и с предисловием Андраша Золтана. – Ньиредьхаза, 2006. – С. 59].

³⁴⁰ Трохи неточна цитата з Євангелії від св. Луки 2: 14. Пор.: **сѡѡѡ** **ѡ** **ѡшнѡхъ** **ѡѣ**.

³⁴¹ Пісня над піснями 7: 4.

³⁴² Сковорода має на думці слова: **Нѡѡсѡ** **пѡѡѡдѡютъ** **сѡѡѡ** **ѡѡю** (Книга Псалмів 18 (19): 2).

³⁴³ Фраза *гóры вѣѣа зринає* в Книзі Псалмів 35 (36): 7.

³⁴⁴ Сковорода має на думці слова Давида: *вѣѣ мой, храни́тель мой вѣдетъ мнѣ, ѡповѣа вѣдѣ на него: защитникъ мой ѡ рогъ спасѣнїа моего* (Друга книга царств 22: 3).

³⁴⁵ Євангелія від св. Луки 2: 15.

³⁴⁶ Пісня над піснями 8: 5.

³⁴⁷ Див. прим. 20 до діалогу «Разглагол о древнем мірѣ».

³⁴⁸ Друге послання св. ап. Павла до коринтян 12: 2.

³⁴⁹ Неточна цитата з Книги пророка Даниїла 10: 6. Пор.: *тѣло же єго ѡ ѡкн вартисѣ*.

³⁵⁰ Неточна цитата з Книги Псалмів 8: 2. Пор.: *ѡкн вѣдѣа великолѣпїе твоє*.

³⁵¹ Дії св. апостолів 7: 56.

³⁵² Трохи неточна цитата з Книги пророка Михея 4: 2. Пор.: *прїидїте, взыдемъ на гóрѣ гдѣню*. Див. також: *прїидїте, ѡ взыдемъ на гóрѣ гдѣню* (Книга пророка Ісаї 2: 3).

³⁵³ Очевидно, це парафраза Книги Псалмів 124 (125): 5; 127 (128): 7. Пор.: *миръ на їїа*.

³⁵⁴ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.

³⁵⁵ Аріадна (гр. *Αριάδνη*) – донька Міноса ѡ Пасіфаї, яка, закохавшись у Тезея, вивела його з критського лабіринту за допомогою клубка ниток, котрий показував героєві дорогу. Це ім'я, згідно зі словником Памви Беринди, означає “барзо чистая” [див.: *Беринда П. Лексикон славеноросскїи ѡ имен толкованїе*. – Київ, 1627. – Ст. 349]. Образ Аріадни був знаний у літературі старої України, починаючи з перекладної хроніки Іоана Малали [див.: *Чижевський Д. Антична література в старій Україні // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 46*]. Особливої популярності він набув за часів бароко. Наприклад, міф про Аріадну ѡ Тезея подав у віршах Іван Максимович, який уподібнив світ лабіринтові [див.: *Максимович І. Алфавит собранный, риѣмами сложенный*. – Чернігів, 1705. – Арк. 118; пор.: *Максимович І. Θέατρον, или Позор нравоучительный царем, князем, владыком*. – Чернігів, 1708. – Арк. 323]. Раніше Афанасій Кальнофойський називав Аріадною, котра виводить із сьогосвітнього лабіринту людину-Тезея, ласку Божу та молитви святих [див.: *Kalnofoyski A. Τερατούργημα*. – Кїїów, 1638. – С. 4], перегодом Феофан Прокопович буде говорити про логіку як про “нитку Аріадни” [див.: *Прокопович Ф. Логїка // Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1980. – Т. 2. – С. 9*], а Стефан Яворський у своєму філософському курсі назве Аріадною Пресвяту Діву Марію [див.: *Яворський С. Філософські твори: У 3 т. – Київ, 1992. – Т. 1. – С. 42*].

³⁵⁶ Можливо, це субстантивована форма дієслова *лавїрувати* (голл. *laveeren*, від. франц. *louvoyer*).

³⁵⁷ Історію про блудницю Раав, яка врятувала шпигунів Ісуса Навина, викладено в другому розділі Книги Ісуса Навина.

³⁵⁸ Ідеться про народження близнят у Тамари: **Вѣсть же єгда раждаше, ѡ вѣста близнѣта во ѡтробѣ єа. Вѣсть же вѣ рождѣнїи єа, єдинъ пронзнесе рѣкѣ: взымши же баба навѣзѣ на рѣкѣ єго чѣрвленъ, глаголющи: сѣи изыдетъ первыи. Єгда же вовлече рѣкѣ, ѡ двѣ изыде вратѣ єго. Она же рече: что пресѣчѣа тебе рѣди преграждѣнїе; ѡ прозвѣ їїа ємѣ фаресѣ. ѡ посѣмъ изыде вратѣ єго, ємѣже вѣ на рѣцѣ єго чѣрвленъ: ѡ прозвѣ їїа ємѣ зара** (Перша книга Мойсеева: Буття 38: 27–30).

³⁵⁹ Очевидно, Сковорода має на думці слова: **ѡ вѣзѣ инсѣхъ всѣ зѣмлю, ѡкоже заповѣда гдѣ мовѣсѣю: ѡ даде ѡ инсѣхъ вѣ наслѣдїе їїю, раздѣленїемъ по племенѣмъ їхъ** (Книга Ісуса Навина 11: 23).

³⁶⁰ Див.: Книга пророка Єзекїїа 4: 9–11.

³⁶¹ Трохи неточна цитата з Пісні над піснями 4: 3. Пор.: *вѣрвь чѣрвлена ѡстѣнѣ твоѣ*.

- ³⁶² Книга пророка Захарії 2: 1.
- ³⁶³ Неточна цитата з Євангелії від св. Луки 6: 38. Пор.: *ѣюже мѣрнѣте, возмѣрнѣтсѣ вамѣ.*
- ³⁶⁴ Можливо, Сковорода має на думці слова: *ѣдинъ дѣнь прѣд гдѣмъ ѣкѡ тыѣща мѣтѣ* (Друге соборне послання св. ап. Петра 3: 8).
- ³⁶⁵ Книга пророка Варуха 3: 24.
- ³⁶⁶ Трохи неточна цитата з Книги пророка Варуха 3: 25. Пор.: *Велико ѡ не ѣмѣть концѣ.*
- ³⁶⁷ Книга Псалмів 103 (104): 25.
- ³⁶⁸ Перша книга Мойсеева: Буття 3: 1.
- ³⁶⁹ Див.: Четверта книга Мойсеева: Числа 21: 8–9.
- ³⁷⁰ Неточна цитата з Євангелії від св. Івана 12: 32. Пор.: *ѡ ѣще ѣзѣ вознесѣнъ вѣдѣ ѡ землѣ, всѣ привлѣкѣ къ сѣбѣ.*
- ³⁷¹ Сковорода має на думці слова: *въ со́нцѣ положи селѣніє своє* (Книга Псалмів 18 (19): 5).
- ³⁷² Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 3: 15. Пор.: *то́й твоѡ блистѣи вѣдѣтѣ главѣ.*
- ³⁷³ Сковорода має на думці слова: *И испѣстѣи сѣмѣи за женѡю ѡзѡустѣ своихѣ вѡдѣ ѣкѡ рѣкѣ, да ѡ въ рѣцѣ потопѣтѣ* (Апокаліпсис 12: 15).
- ³⁷⁴ Див.: *И зна́меніє веліє ѡвѣсѣ на небесѣ: женѡ ѡблѣчѣна въ со́нцѣ* (Апокаліпсис 12: 1).
- ³⁷⁵ Сковорода має на думці слова: *И данѡ выѣша женѣ двѣ кринѣ орѣа великагѡ* (Апокаліпсис 12: 14).
- ³⁷⁶ Апокаліпсис 12: 5.
- ³⁷⁷ Див. прим. 378 до діалогу «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь мира».
- ³⁷⁸ Сковорода має на думці слова Соломона: *Трѣє ми сѣтѣ невозможнаѡ оуразѣмѣтѣ, ѡ четвѣртагѡ не вѣмѣ: слѣдѣ орѣа парѣца (по воздѣхѣ) ѡ пѣтѣи сѣмѣи (ползѣца) по кѣмѣни...* (Книга Притч Соломонових 30: 18–19).
- ³⁷⁹ Сковорода має на думці слова: *ѣще рѣвъ воцарѣтсѣ, ѡ бездѣмный испѡлнитсѣ пѣщеню, ѡ рабѡ ѣще ѡзженѣтѣ своѡ господѣ* (Книга Притч Соломонових 30: 22).
- ³⁸⁰ “Хлопчатая бумага” – бавовна. Сковорода переказує Книгу пророка Даниїла 3: 46. Пор.: *И не престѣша ввергѣши ѡхѣ слѣгѣ царѣвы, жѣще пѣчь нафѡю ѡ смолою, ѡ ѡзгрѣвѣни ѡ хвѣстѣемѣ.*
- ³⁸¹ Книга Псалмів 44 (45): 9.
- ³⁸² Книга Псалмів 147 (148): 5.
- ³⁸³ Книга Псалмів 147 (148): 3.
- ³⁸⁴ Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 3: 15. Пор.: *то́й твоѡ блистѣи вѣдѣтѣ главѣ.*
- ³⁸⁵ Парафраза Книги пророка Йони 1: 3. Пор.: *ѡ востѣи ѡна, ѣже вѣжѣтѣи въ ѡарсѣсѣ ѡ лицѣ гдѣна.*
- ³⁸⁶ Фраза сѣ людѣмѣи ѣгѡ зринає в Посланні св. ап. Павла до римлян 15: 10.
- ³⁸⁷ Ніневія (гр. *Nínos*, лат. *Ninus*) – стародавня столиця Ассирії, зруйнована в 606 р. до н. е. Кіаксаром. Ця назва походить від слова *nawah*, що означає “оселятися”. Тим часом перекладена ще за старокиївської доби хроніка Іоана Малали стверджувала, що це місто заснував син Кроноса ѡ брат Зевса Нін [див.: *Чижевський Д.* Антична література в старій Україні // *Чижевський Д.* Філософські твори: У 4 т. – Київ, 2005. – Т. 2. – С. 51].
- ³⁸⁸ Див. прим. 257 до діалогу «Наркисс».
- ³⁸⁹ Книга пророка Іоїля 2: 21.
- ³⁹⁰ Трохи неточна цитата з Книги пророка Іоїля 2: 22. Пор.: *Дерзѣйте, скѣти польстѣи.*
- ³⁹¹ Неточна цитата з Книги пророка Іоїля 2: 23. Пор.: *И чѣдѣ сѣмѣна, рѣдѣйтсѣ ѡ веселѣтсѣ ѡ гдѣ вѣзѣ вамѣмѣ, ѣкѡ дадѣ вамѣ пѣщѣ въ прѣвдѣ.*
- ³⁹² Книга Псалмів 103 (104): 2.
- ³⁹³ Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 3: 15. Пор.: *то́й твоѡ блистѣи вѣдѣтѣ главѣ.*

³⁹⁴ Сковорода має на думці слова: *и ѡбратѣсѧ видѣти трѣпѣ львовѣ, и сѣ, рой пчѣлъ во ѡустѣхъ львовыхъ и мѣдѣ* (Книга Суддів 14: 8).

³⁹⁵ Див.: *И снѣде самуѡнъ во оманѣѡѣ и видѣ женѣ во оманѣѡѣ ѡ дщѣрей фѣлѣстѣмскихъ* (Книга Суддів 14: 1).

³⁹⁶ “Оамна” – це місто Тімна (євр. *timnā^h*), згадуване в Першій книзі Мойсеевій: Буття 38: 12 і деінде. Одна з можливих етимологій – “частина (території)”, від дієслова *mānā^h* – “вираховувати” [див.: The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon. – Peabody, Mass., 1999. – Р. 584]. Та етимологія, яку подав Сковорода, засновується на співзвуччі слова Тімна зі словом *темуна* (євр. *tāmūnā^h* – ‘образ, форма, зображення’), хоч насправді це різнокореневі слова.

³⁹⁷ Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 3: 15. Пор.: *тоѡ твоѡ влѣстѣ вѣдетъ главѣ*.

³⁹⁸ Сковорода має на думці слова: *Вѣ тоѡмъ живѡтъ бѣ, и живѡтъ бѣ свѣтъ челоѡккѡмъ: и свѣтъ во тѣмѣ свѣтитсѧ, и тѣмѣ ѣгѡ не ѡбѣтъ* (Євангелія від св. Івана 1: 4–5).

³⁹⁹ Євангелія від св. Івана 1: 7, 8.

⁴⁰⁰ Євангелія від св. Івана 5: 35.

⁴⁰¹ Євангелія від св. Івана 3: 30.

⁴⁰² Євангелія від св. Матвія 28: 18.

⁴⁰³ Парафраза Першої книги Мойсеевої: Буття 3: 15. Пор.: *тоѡ твоѡ влѣстѣ вѣдетъ главѣ*.

⁴⁰⁴ Книга Псалмів 67 (68): 1.

⁴⁰⁵ Четверта книга Мойсеева: Числа 10: 34.

⁴⁰⁶ Перша книга Мойсеева: Буття 2: 2.

⁴⁰⁷ Катавасія (гр. *καταβασία*) – поняття, взяте з практики православного церковного співу: обидва кліроси сходяться разом посередині храму перед амвоном для завершення пісні канону.

⁴⁰⁸ У «Бенкеті» Платона Алківіад порівнює Сократа з фігурками силенів, усередині яких були заховані зображення богів (Бенкет 215b). Див. прим. 7 до циклу «Басни Харьковскія».

⁴⁰⁹ Див. прим. 94 до діалогу «Бесѣда, нареченная двое». Сковорода розглядав біблійний текст як свого роду поетичну фікцію, яка являє собою “неправду”, що є *особливою правдою* [про природу поетичної правди див.: Ingarden R. O tak zwaney “prawdzie” w literaturze // Ingarden R. Studia z estetyki. – Warszawa, 1966. – Т. 1. – S. 415–464].

⁴¹⁰ Говорячи про Мойсея-“обманщика”, Сковорода, очевидно, має на думці поширений у Європі “лібертинський” твір «Про трьох обманщиків», в основу якого покладені писання сирійського автора XI ст. Абу ль Алла, спрямовані проти Мойсея, Христа й Магомета, котрі, мовляв, є “трьома ошуканцями” людства [див.: Ніженець А. На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум. – Харків, 1970. – С. 58]. Зрештою, сюжет про “трьох ошуканців” зринав і в інших виданнях, наприклад, у книзі «Theophrastus redivivus» (1659 р.).

⁴¹¹ Очевидно, Сковорода натякає на Федрову байку «Гора породила мишенятко» [див.: Федр. Байки / Упорядкування, передмова, переклад та примітки Володимира Литвинова. – Київ, 1986. – С. 89]. Була й латинська приказка: “Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus” (“Тужаться гори, а народжується смішне мишеня”) [Вечные истины на вечной латыни. De verbo in verbum: Латинские изречения / Сост. С. Б. Барсов. – Москва, 2006. – С. 263], яка зринає, наприклад, у трактаті Горація «Про поетичне мистецтво» (139): “Гори в пологах важких, а родиться... мишка маленька” [Квінт Горацій Флакк. Твори / Переклад, передмова та примітки Андрія Содомори. – Київ, 1982. – С. 218]. Український варіант цієї приказки: “Вродила гора миш” [Франко, № 6658], а росій-

ський: "Тора мышь родила" [Пословицы русского народа. Сборник В. Даля. – Москва, 1957. – С. 516].

⁴¹² Натяк на байку «Голодний Лис та виноград»: "Якось в саду голодний Лис, стрибаючи, / Зірвати гроно прагнув із вершка лози. / Коли дістати все ж не зміг, сказав таке: 'Облищу, виноград ще кислий, не дозрів'" [Федр. Байки / Упорядкування, передмова, переклад та примітки Володимира Литвинова. – Київ, 1986. – С. 74]. Сюжет про лисицю та кислий виноград добре відомий і в східнослов'янському фольклорі [див.: Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка / Составители: Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков. – Ленинград, 1979. – С. 59 (59)].

⁴¹³ Євангелія від св. Івана 5: 39.